

חוברת למידה

בהיסטוריה

בנושא שואה

לשנת הלימודים תשפ"ה

שכבה יא

המכללה הטכנולוגית של חיל

האוויר באר שבע

האידיאולוגיה הנאצית

1. תורת הגזע

תורת הגזע טוענת שהאנושות מחולקת לגזעים שונים בדומה לבעלי החיים. לאדם בתור פרט אין משמעות או ערך בפני עצמו, והוא חלק מהגזע שאליו הוא שייך. התכונות של הגזע עוברות בתורשה והן בלתי נמנעות. ההבדל המרכזי בין הגזעים הוא "כושר היצירה התרבותי" שיש לכל אחד מהם. הגזעים מחולקים לשלושה סוגים: יוצרי תרבות (הָאָרְיִים), נושאי תרבות (כל השאר) והורסי תרבות (היהודים והצוענים). היהודים נחשבו ל"תת-אדם", גזע הורס-תרבות שצריך להיעלם מן העולם. בין הגזעים מתקיימת מלחמה רצופה, זו דרך הטבע! החזק שורד והחלש נכחד. המאה ה-20 היא נקודת ההכרעה (הסיום) במלחמה בין הגזעים.

בגלל העירוב בין הגזעים החברה האנושית נעשתה חלשה וּמְנוֹנֶת. הגזע הָאָרְיִ עומד בראש סולם הגזעים – הוא גזע אדונים – ותפקידו "לתקן" את העיוותים שנוצרו בחברה ולשמור על "טוהר הדם". עקרונות תורת הגזע הסבירו את כל התופעות הקיימות בחברה האנושית. העקרונות הללו סתרו את עקרונות המוסר של היהדות והנצרות.

תורת הגזע התבססה על רעיונות קיימים וביניהם מחקריו של צ'ארלס דארווין – ביולוג אנגלי שהאמין באבולוציה. דארווין דיבר על חיות ועל "הברירה הטבעית" אבל סוציולוגים שונים הכילו את דבריו גם על בני אדם ויצרו "דארוויניזם חברתי" שהיווה את הבסיס לגזענות ולאנטישמיות המודרנית באירופה.

2. שנאת היהודים (אנטישמיות)

השנאה ליהודים נבעה מתורת הגזע והתבססה על העקרונות של האנטישמיות המודרנית שצמחה במאה ה-19. לדימוי זה היו שורשים אפילו במסורת הנוצרית. הדימוי השלילי של היהודי הוביל לתהליך של "דח-הוּמַנִּיזָצִיָה" של היהודים שמשמעו – ביטול האנושיות של היהודים, הם לא בני אדם ונחשבו לתת-אדם, טפילים, מזיקים והורסי תרבות. היהודים הם ההיפך הגמור של הָאָרְיִים: הם השטן, הם מחלה! יש להם תכונות בזויות, מבחינה פיזית – הם מלוכלכים ומסריחים, מפיצי מחלות, בעלי אף ארוך ועקום, ובעלי גוף מעוות. הם שונאים מים, לא מתקלחים, מכוערים מאוד, וגופם חסר פרופורציה. מבחינת האופי – הם תאווי בצע כסף, חמדנים וסוטי מין. בנוסף הם רמאים, שקרנים ונצלנים, ופועלים תמיד בִּמְרָמָה במטרה לשלוט בעמים אחרים.

ייחודה של האנטישמיות הנאצית: השנאה לעם היהודי תלויה בגורם בלתי משתנה – המוצא והגזע. אין שום יכולת לשנות את תכונותיו של היהודי או "לתקן" אותו. הוא תמיד יישאר יהודי, זה גורלו. היהודים שואפים להתבולל עם הגזע הארי, הם כמו חידקים או תולעים בגוף הגרמני הבריא ומטרתם היא להרעיל ולהרוס. היהודים התפזרו בין כל העמים במטרה להרוס את העולם ולהשתלט עליו. הם יעשו זאת באמצעות כסף, הון, וקשרים פוליטיים חזקים.

שנאת היהודים הביאה את הנאצים לכדי שלילה מוחלטת של העם והגזע היהודי שנחשבו להתגלמות של כל הרוע בעולם. השנאה אל היהודים הפכה לכלי פוליטי שנועד בתחילה לחזק את המפלגה הנאצית ובהמשך ללכד את העם הגרמני. האנטישמיות הנאצית הייתה חלק מרכזי באידיאולוגיה הרשמית של המדינה והמשטר והשפיעה מאוד על מדיניותו. המאבק נגד היהודים נתפס כמאבק "לחיים או למוות". סיבה נוספת לשנאת היהודים הייתה הטענה שהם הגורם המרכזי לעליית הקומוניזם ברוסיה. עם זאת חשוב לציין, שגם בספר "מיין קאמפף" וגם באידיאולוגיה הרשמית של הנאצים לא נאמר מפורשות שצריך להרוג את היהודים. השאיפה הממשית לרצוח את כל היהודים התפתחה מאוחר יותר.

3. מרחב מחייה

האוכלוסייה של עם בריא מתרבה וגדלה כל הזמן, זהו התנאי להמשך קיומו של העם. ככל שהעם גדל הוא צריך יותר משאבים – מזון, אוצרות טבע ושטח. המלחמה על "מרחב המחיה" היא יסוד מרכזי במלחמה התמידית בין הגזעים. כל עם רוצה להתרחב על חשבון העמים האחרים. זוהי זכותו הטבעית של הגזע הארי העליון להתרחב מבחינה גיאוגרפית והוא יעשה זאת על ידי מלחמה.

השטחים שיהיו "מרחב המחיה" של העם הגרמני נמצאים במזרח אירופה – בפולין וברוסיה. אלה שטחים ענקיים ופוריים שמאוכלסים בגזעים סלאבים נחותים, ובהרבה יהודים. הארים צריכים לכבוש את פולין ואת רוסיה, לקחת את אדמתן ולשעבד את הסלאבים שגרים שם. את היהודים צריך לסלק משם.

4. עקרון המנהיג ("הפיהרר" מעל הכל)

המנהיג הוא מושלם, הוא "אדם עליון", הוא יוצר החוק ונמצא מעל לחוק, הרצון של הפרט צריך להתבטל לגמרי בפניו. המנהיג הוא האיש החזק והיחיד שיכול להוציא את גרמניה מהבוץ ולהחזיר אותה למקומה הטבעי מעל כל שאר המדינות והעמים. האמונה במנהיג צריכה להיות טוטאלית (מוחלטת) – צייתנות עיוורת, ללא היסוס, ללא פחד וללא מוסר. דפוסי המחשבה והמוסר של הפרט במדינה ייקבעו על ידי המנהיג. רק הוא יודע מה נכון ומה טוב, ההחלטה שלו היא כמו צו הגורל ואסור אפילו לחשוב עליה – רק לבצע. היטלר הוא המנהיג של העם הגרמני, הוא "הפיהרר". הנאמנות להיטלר חייבת להיות מוחלטת; האזרחים צריכים להיות מוכנים אפילו למות למענו !

5. ביטול הדמוקרטיה ושליטת הקומוניזם

הנאצים האמינו שצריך לבטל את הדמוקרטיה ואת הליברליזם. השוויון הוא עיוות של הטבע. זכויות האדם והאזרח וחופש הביטוי והבחירה הם ערכים פסולים שהביאו את החברה לאנארכיה (תוהו ובוהו). הבחירות הדמוקרטיות והריבוניות של העם הם דבר מסוכן, העם לא אמור לבחור את מנהיגיו, זה יהיה "שלטון הספסוף". לא האזרח קובע כיצד תתנהג המדינה אלא להיפך – המדינה היא שתקבע מה האזרח צריך וכיצד עליו לחיות. המדינה לא קיימת בשביל האזרח – הוא קיים בשבילה. הנאצים שאף לחנך לערכים חדשים ולבטל את ערכי הליברליזם. הוא רצה לחזור אל התרבות של השבטים הגרמאנים הקדומים. הנאצים בָּזו לערכים הישנים שהיו פסולים בעיניו ובראשם שוויון, סובלנות, רחמים וצדקה. הדמוקרטיה האמינה בפתרון סכסוכים בדרכי שלום ודבר זה נגד את תפיסת העולם "הלוחמנית" של הנאצים. מבחינת הנאצים הערכים הראויים היו כוח, אלימות, הקרבה, נחישות, תוקפנות, משמעת ושמירה על טוהר הגזע.

• הנאצים שללו את הקומוניזם מכל וכל. הם ראו בו צורת ממשל מעוותת והרסנית שבה מגיעה ריבוניותו של השליט מהעם – דבר שהיה פסול ומנוגד לעיקרון המנהיג. הם גם התנגדו לשוויון בין בני האדם או שוויון בין המינים. מעבר לכך, הקומוניזם היה אוניברסאלי והאמין באחדות של כל הפועלים בעולם – דבר זה היה מנוגד לחלוטין לעקרונות תורת הגזע והלאום הגרמני העליון. מבחינה היסטורית – הקומוניזם היה "המצאה יהודית" (קרל מרקס), הוא שואף להשתלט על העולם ומרכזו כוחו נמצא בברה"מ, מעוזם של היהודים והסלאבים.

בניית המשטר הנאצי הטוטליטרי

צעדים ראשונים לביסוס המשטר הנאצי : 1933-1935

פיזור הרייכסטאג והחלטה על קיום בחירות חדשות

כאשר קיבל היטלר את משרת הקאנצלר היו למפלגה הנאצית רק 33 % מקולות הבוחרים. היטלר שאף להגיע למצב שלמפלגה הנאצית יהיה רוב ברייכסטאג, כלומר לפחות 50 %. אז הוא יוכל להעביר חוקים בלי שיהיה צריך את תמיכת המפלגות האחרות. לכן החליט לפזר את הרייכסטאג ולהביא לקיומן של בחירות חדשות במרץ 1933, חודשיים בלבד אחרי עלייתו לשלטון.

שריפת בניין הרייכסטאג

עד למועד הבחירות הפעילו הנאצים טרור, השתוללו ברחובות והכפישו את מתנגדיהם כבוגדים וכאויבי-העם-הגרמני. מסע ההפחדה וההכפשה נעשה תוך כדי אלימות והפרה בוטה של החוק. שבוע ימים לפני הבחירות, במרץ 1933, פרצה אש בבניין הרייכסטאג בברלין. היה זה אירוע חמור ומזעזע מבחינת אזרחי גרמניה. היטלר האשים את הקומוניסטים בשריפה, אבל כפי הנראה היו אלה אנשי ה-ס.א. שהיו אחראים לשריפה. עד היום לא הוכח בבירור מי עשה זאת. השריפה יצרה אווירה של מצב חירום בגרמניה ודחפה את מפלגות הימין והשמרנים לתמוך בפעולותיו של היטלר.

היטלר ניצל את השריפה כדי לפגוע קשות בדמוקרטיה הגרמנית. הוא שכנע את הנשיא לאשר צווי חירום שפגעו "זמנית" בזכויות אדם ואזרח. הצווים נחתמו מתוקף סעיף-48 בחוקה שאיפשר לנשיא לפעול ללא הסכמת הרייכסטאג במצבי חירום. הצו הבולט ביותר שבא בעקבות שריפת הרייכסטאג היה צו החירום להגנת העם והמדינה. מתוקף צו זה בוטלה הזכות להתאגדות ולהתאספות, התאפשר לשלטון לצוות לטלפונים של חשודים, להטיל צנזורה, לסגור עיתונים, לערוך חיפושים בבתיים, להחרים רכוש ולעצור אזרחים ללא צו בית משפט. בנוסף, ניצל היטלר את השריפה כדי לפגוע במסע הבחירות של יריביו הקומוניסטים והסוציאל-דמוקרטים. הוא טען שחשף מזימה שמטרתה לעשות בגרמניה מהפכה קומוניסטית ואף הצליח להביא להוצאתה של המפלגה הקומוניסטית אל מחוץ לחוק.

- שריפת הרייכסטאג וצו החירום להגנת העם והמדינה היוו פגיעה ראשונה מצדו של היטלר בזכויות אדם ואזרח ובעקרון חופש המידע ושלטון העם (פגיעה בדמוקרטיה). מעבר לכך, היה זה שימוש בטרור וצעד מרכזי לשלילת הקומוניזם בגרמניה.

"חוק ההסמכה"

בבחירות שנערכו במרץ 1933 זכו הנאצים ב- 44 % מקולות הבוחרים. ביחד עם המפלגה הלאומית הגרמנית (ימין קיצוני) שזכתה ב- 8 % הצליחו הנאצים להשיג רוב ברייכסטאג. ברגע שהשיג את הרוב המיוחל, העביר היטלר את "חוק ההסמכה" באישורו של הרייכסטאג.

תוכן "חוק ההסמכה" : סמכויות החקיקה הועברו מידי הרייכסטאג לידי הממשלה. בנוסף, הועברו לידי הממשלה השליטה והפיקוח על תקציב המדינה, הזכות המלאה לאשר הסכמים בינלאומיים והזכות לערוך שינויים בחוקה ! כל זאת ללא אישור הרייכסטאג – לתקופה של ארבע שנים. החוק קבע שהקאנצלר ינסח את החוקים בעצמו והם "עשויים לא להתאים לחוקה" – אם יהיה צורך בכך.

במילים אחרות : החוק הסמיך את הקנצלר (היטלר) לחוקק חוקים ללא צורך באישור של הרייכסטאג. היטלר מצדו טען שגרמניה נמצאת בשעת חירום ומצב זה מחייב ריכוז סמכויות.

- חוק ההסמכה היה ביטוי מובהק לעקרון המנהיג ולעקרון שלילת הדמוקרטיה מתוך האידיאולוגיה הנאצית. החוק ביטל את הפרדת הרשויות, איחד את הרשות המחוקקת והרשות המבצעת, הפר את חוקת ויימאר והעניק למנהיג סמכויות כמעט מלאות בתחום החקיקה, התקציב ומדיניות החוץ. החוק ביטל את עקרון "שלטון העם" והרייכסטאג הפך בעצם למוסד חסר משמעות ("חותמת גומי").

תהליך ההאחדה

תהליך ההאחדה נועד לאחד את כל מערכות החיים בגרמניה תחת השלטון הנאצי ובהתאם לאידיאולוגיה הנאצית. התהליך נגע בכל תחומי החיים – חינוך, תרבות, כלכלה, פוליטיקה וחקיקה. כל זאת על פי הסיסמה "עם אחד, רייך אחד, מנהיג אחד". תהליך ההאחדה כלל כמה צעדים בולטים.

- חוק ההאחדה : צירוף של שני חוקים שביטלו את קיומן בפועל של 18 המדינות הגרמניות. בתי הנבחרים (הפרלמנטים) של 18 המדינות פוזרו, וגרמניה הפכה למדינה אחת ריכוזית, עם שליט אחד בלבד (היטלר). בראש כל מדינה מבין 18 המדינות שם היטלר נציב מטעמו שפעל בהתאם להוראותיו. העצמאות החלקית שהייתה למדינות השונות – בוטלה !

- פירוק האיגודים המקצועיים : במאי 1933 פורקו כל האיגודים המקצועיים בגרמניה ורכושם הוחרם. מנהיגי האיגודים נאסרו וכל הפועלים והעובדים בגרמניה הוכרחו להשתייך לארגון עובדים אחד שנשלט כמובן על ידי המפלגה הנאצית : "חזית העבודה הגרמנית". "חזית העבודה" דאגה לתנאיהם של העובדים ואף סיפקה להם פעילות בשעות הפנאי. סכסוכי עבודה נפתרו בבתי משפט מיוחדים ; שבתות נאסרו לחלוטין ! הדבר החליש מאוד את מעמדו של הפועל היחיד וחיזק את מעמדם של התעשיינים הגדולים ואת מעמדה של הממשלה.

- איסור על קיום מפלגות מלבד המפלגה הנאצית – הפיכת גרמניה ל-"מדינת מפלגה" : בעקבות שריפת הרייכסטאג וחוק ההסמכה הוצאו המפלגה הקומוניסטית והמפלגה הסוציאל דמוקרטית אל מחוץ לחוק ומנהיגיהן נאסרו. כתוצאה מכך התפרקו שאר המפלגות ופורסם חוק שאסר על הקמת מפלגות חדשות. כך נוצר מצב בו מתקיימת רק מפלגה חוקית אחת – המפלגה הנאצית. גרמניה הפכה למדינת-מפלגה ועקרון הפלורליזם נמוג ונעלם כליל.

- מחנה הריכוז "דכאו" : היה זה מחנה הריכוז הראשון שהוקם בגרמניה בתקופת שלטונם של הנאצים. הוא הוקם בקרבת העיר מינכן. המחנה שימש בתחילת דרכו לכליאתם של אסירים פוליטיים אך בהמשך נכלאו בו אסירים מכל הסוגים : "אויבי העם", מתנגדי המשטר, א-סוציאלים (חולים, משוגעים), הומוסקסואלים, קומוניסטים, אנשי דת, אסירים פליליים, אסירים בינלאומיים וכמובן יהודים וצוענים. המחנה שימש לשתי מטרות מרכזיות – האחת, הרחקת "גורמים לא רצויים" מתוך החברה הגרמנית ; השנייה, כלי יעיל להפעלת טרור, הפחדה והרתעה. בהמשך הוקמו מחנות ריכוז רבים נוספים שהיוו חלק מרכזי ממנגנוני הטרור שהפעילו הנאצים.

- חוק הפקידות ("החוק לשיקום שירות המדינה המקצועי") : החוק נחקק באפריל 1933 ומטרתו הייתה לסלק מהשירות הממשלתי את כל מי שאיננו בעל דם גרמני. במסגרת חוק זה פוטרו אלפי יהודים ולא יהודים ממשורות מפתח בממשל כגון : שופטים, עורכי דין ציבוריים ופקידים במשרדי הממשלה. חוק הפקידות העביר את משרות היהודים והזרים האחרים שפוטרו לידיהם של גרמנים, חלקם מובטלים וחלקם חברי המפלגה הנאצית. צעד זה תרם לחיזוק מעמדו של היטלר גם מבחינת האהדה הרבה שזכה לה מקרב מקבלי המשרות ומשפחותיהם, וגם מבחינה כלכלית (צמצום האבטלה). במקביל, הגביר צעד זה את תלותם של הפקידים הגרמנים בשלטון המרכזי וכפה עליהם בדרך זו לשתף פעולה עם הממשל.

תהליך ההאחדה הושלם באופן רשמי בשנים 1934 ו-1935 : אז אוחדו משרות הקאנצלר והנשיא, הצבא הפך נאמן לפיהרר (היטלר), חוסלו מתנגדי המשטר הצבאיים והפוליטיים, מנגנוני המפלגה הפכו למנגנונים רשמיים של המדינה (למשל ה-ס.ס.), מערכת החינוך ומערכת המשפט נשלטו לחלוטין על ידי הנאצים ועושי דבריהם וסמלי המפלגה הפכו לסמליה הרשמיים של גרמניה – ובראשם צלב הקרס והדגל האדום לבן שעיצב היטלר בעצמו.

"ליל הסכינים הארוכות" (30.6.1934)

הכינוי "ליל הסכינים הארוכות" מתייחס לליל ה-30 ביוני, 1934. בלילה אחד חוסלו למעלה מ-200 איש, רובם מצמרת ה-ס.ס. ; הם הואשמו בניסיון הפיכה וחוסלו בירייה, ללא משפט. בין הנרצחים היו מתנגדיו של היטלר במפלגה ובממשלה : למשל גרגור שטראסר (בכיר במפלגה הנאצית) וגנרל שליכר (הקאנצלר לשעבר !). כמו כן חוסל מפקד ה-ס.ס. – ארנסט ראהם. המתחסלים היו אנשי ה-ס.ס. לאחר החיסול נחלש מאוד ארגון ה-ס.ס. וכמעט נעלם. חלק גדול מאנשיו הצטרפו אל הצבא.

ליל הסכינים היה צעד אלים ורצחני אך היטלר הציג אותו כחיסול לגיטימי של "קשר מהפכני" נגד השלטון, שחייב פעולה מהירה וללא הליכים משפטיים ארוכים. מעטים בגרמניה הצטערו באמת על חיסולם של אנשי ה-ס.ס. השפלים.

מה היו הסיבות לחיסול ה-ס.ס. ?

היטלר רצה להשיג לעצמו את תמיכת הצבא ואת תמיכתם של בני המעמדות הגבוהים, ובמקביל לנטרל את כוחם העולה של יחידות ה-ס.ס. שאיימו לצאת מכלל שליטה.

- תמיכת הצבא. בשנת 1933 הגיע מספרם של אנשי ה-ס.ס. למאות אלפים והארגון היה גדול יותר מהצבא. עובדה זו עוררה חשש גדול בקרב מפקדי הצבא הוותיקים. הם ידעו, כמו שהיטלר ידע, שאנשי ה-ס.ס. הם אספסוף שפל ומסוכן שיהיה קשה לסמוך עליו בעתיד. חיסול ה-ס.ס. הרגיע מאוד את קציני הצבא הגרמני והביא לתמיכתם הגלויה בהיטלר ; הצבא הגרמני נהנה מאהדה רחבה בקרב הציבור הגרמני כולו ולכן נאמנותו של הצבא הייתה חשובה מאוד להיטלר.

- תמיכת השכבות הגבוהות. מפקדי ה-ס.ס. האמינו שהמפלגה הנאצית צריכה לחולל מהפכה חברתית שתשפר את מעמדם של בני השכבות הנמוכות. דבר זה יקרה על חשבונם של אנשי התעשייה העשירים, הפקידות הגבוהה, השמרנים והאצולה הישנה. אבל היטלר היה זקוק לתמיכתם של בני השכבות העליונות כדי לבסס את שלטונו ולשקם את הכלכלה הגרמנית ההרוסה. לכן בחר לחסל את ה-ס.ס.

- חיזוק מעמד ה-ס.ס. בעקבות "ליל הסכינים" התחזק מעמדו של ה-ס.ס. והוא הפך למנגנון הביטחון המרכזי והחזק ביותר של המפלגה הנאצית, ובהמשך של גרמניה כולה. אנשיו היו נאמנים להיטלר באופן מוחלט.

- "ליל הסכינים הארוכות" היה ביטוי קיצוני לעקרון המנהיג ועקרון "המדינה" מתוך האידיאולוגיה הנאצית. חיסול ה-ס.ס. אפשר להיטלר לשלוט בצורה אחידה, ללא התנגדות מבפנים, ללא מחלוקות חברתיות וכלכליות, וללא גופים חזקים ועצמאיים מתחתיו. כמו כן, הוא הבהיר להמונים ולכל בעלי התפקידים במדינה עד כמה היטלר מסוגל להיות קיצוני כאשר מדובר באיום על יציבות השלטון והמדינה.

איחוד משרות הקאנצלר והנשיא – "הפיהרר" (אוגוסט 1934)

באוגוסט 1934 מת הנשיא הינדנבורג. בשלב זה כבר התבססה המפלגה הנאצית היטב בשלטון והיטלר החליט להעביר לידי אדם סמכויותיו של הנשיא, שכוללות, בין השאר, את משרת "המפקד העליון של הכוחות המזוינים". זמן קצר לפני מות הנשיא חוקק היטלר חוק שקבע שלאחר מות הנשיא יאוחדו משרות הקאנצלר והנשיא. כעת, היטלר – שעד עכשיו היה "רק" קאנצלר (ראש ממשלה) – נהיה גם הנשיא, וגם מפקד הצבא, ובמילים אחרות: "הפיהרר". חיילי הצבא נשבעו מעתה אמונים להיטלר, ולא לחוקה, ובעצם הייתה זו הגשמה הלכה למעשה של "עיקרון המנהיג" מהאידיאולוגיה הנאצית. כמה חודשים אחר כך הונהג בגרמניה גיוס חובה של צעירים לצבא, בניגוד לחוזה ורסאי. העם הגרמני קיבל את ריכוז הסמכויות בהסכמה באמצעות משאל עם; המתנגדים הושלכו לכלא או למחנות הריכוז.

נאציפיקציה של מערכת החינוך

לפי תפיסת העולם הנאצית, המהפכה הנאצית לא נועדה לתפיסת השלטון בלבד אלא גם לחינוך האדם. הנאצים שאפו לעצב "אדם חדש", אדם עליון. יצירת האדם החדש נעשתה באמצעות מנגנונים יעילים ומתוחכמים של שטיפת מוח והטמעה אקטיבית של הערכים ה"ראויים".

שינוי תוכניות הלימוד: תוכניות הלימוד הישנות בוטלו וספרי הלימוד הישנים הוצאו משימוש. תוכניות הלימוד החדשות התבססו על עקרונות האידיאולוגיה הנאצית. התלמידים למדו על תולדות חייו של היטלר והשקיעו שעות רבות בלימוד תורת התורשה והגזע. במדעי הרוח (היסטוריה, ספרות) התרכזו הלימודים בטיפול בהיסטוריה הגרמנית והרגש הלאומי; ספרי הלימוד הדגישו את השפלת וורסאי. גם לימודי המדעים (ביולוגיה, מתמטיקה) עוצבו כך שישתרו את האינטרסים הנאצים. כמו כן, הושם דגש על פיתוח גוף בריא וחזק, במטרה ליצור את האדם ארי "יפה התואר והנפש". מבחינה פורמאלית (התנהגותית, רשמית), הוכרחו התלמידים להצדיע במוהל יד (ההצדעה הנאצית) בכל בוקר וכן לברך את מוריהם ואת חבריהם בברכת "הייל היטלר".

החלפת מורים והכשרת מורים חדשים: סגל המנהלים והמורים הקיים עבר "טיהור" יסודי; מורים רבים סולקו והוחלפו. כל מורה שנחשד בכך שאינו משתף פעולה עם המשטר החדש פוטר לאלתר (מיד). אל המורים שנשארו במערכת הצטרפו מורים חדשים וכולם חויבו לפעול בהתאם לתוכניות הלימוד החדשות. המורים עברו הכשרה מטעם המשרד להשכלה עממית ולתעמולה בראשותו של יוזף גבלס; משרד זה גם פיקח בצורה הדוקה על המורים ודאג שאלה לא יסוו מתכנית הלימודים הנאצית.

פיקוח על ההוראה באוניברסיטאות: תהליך זה התרחש במקביל לשינויים שנעשו במערכת החינוך והיה לו אופי דומה. מרצים שלא קבלו על עצמם ללמד בהתאם לעקרונות האידיאולוגיה, המפלגה והמדינה – פוטרו. ספרים וכתבים מדעיים שונים הוכרזו "בלתי ראויים" ואסור היה ללמדם. חלקם הועלו באש. בתי ספר שנמצאו בלתי מתאימים – נסגרו. דוגמה טובה לכך היה מכון "הבאוהאוס" לאדריכלות שנסגר על ידי הנאצים ב-1933. מדענים שונים נאלצו לברוח מגרמניה – בראשם המדען היהודי אלברט איינשטיין.

הקמת תנועות הנוער

תנועות הנוער השונות שהיו בגרמניה עד 1933 פורקו ביחד עם פירוק האיגודים המקצועיים ופירוק שאר הארגונים החברתיים (ארגוני מורים למשל) במקומם הוקמו שני ארגוני נוער:

1. "נערי היטלר" (בנים)

הייתה זו תנועת נוער שהקימו הנאצים ומשנת 1936 חויב כל נער בגרמניה להצטרף אליה! עד אז הצטרפו אליה המונים, חלקם בכפייה ורובם מרצון ובהתלהבות. תנועת הנוער, שנקראה גם "נוער-היטלר", הפכה את חבריה לנאמנים להיטלר בצורה טוטלית. הוחדרה בהם רוח הקרבה ונכונות לציית לפיהרר. בדרך של שטיפת מוח, נשללה מהם כל יכולת להפעיל שיקול דעת ולקבל אחריות על מעשיהם. הם עשו בדיוק מה שנאמר להם לעשות! תנועת "נערי-היטלר" ארגנה את נערי גרמניה במסגרות שונות החל מגיל 6 ועד גיל 18. הארגון פעל לפי כללי התנהגות צבאיים וחבריו לבשו מדים וקיבלו אימון קדם צבאי שיטתי. בנוסף עסקו הנערים במחנאות ובספורט.

2. "ברית הנערות הגרמניות" (בנות)

תנועת נוער זו נועדה בשביל הנערות הגרמניות והייתה שייכת גם היא למפלגה הנאצית. הייתה זו תנועה כלל-ארצית וגם אליה השתייכו כמעט כל נערות גרמניה. הנערות – כמו הנערים – לבשו גם הן מדים מיוחדים והשתתפו באימוני ספורט שונים. בנוסף, ספגו גם הנערות את האידאולוגיה הנאצית וחונכו על פיה. ההבדל הגדול בין התנועות היה שהנערות חונכו מגיל צעיר להיות "נשים אידיאליות": מטרתן החשובה הייתה להפוך לאימהות טובות בעתיד, ולחנך ילדים גרמנים בריאים. תפקיד האישה הגרמנית הוא לשמור על טוהר הגזע הארי וללדת ילדים לרייך הגרמני!

נאציפיקציה של מערכות המדינה וההמונים - תעמולה

לאחר תפיסת השלטון השתמשו הנאצים בתעמולה רבת עוצמה בכדי להשפיע על ההמונים. ההכרה בחשיבותה הגדולה של התעמולה הביאה להקמת המשרד להשכלה עממית ולתעמולה שבראשו עמד יוזף גבלס, "השר להסברה ולתעמולה". גבלס עצמו כתב ביומנו: "את הרייך השלישי יצרנו על ידי תעמולה". התעמולה נעשתה בדרכים רבות ומגוונות: בתקשורת, בנאומים ישירים, באמצעות עיתונות מגויסת ובאירועי-ענק מטעם המדינה. התכנים היו פשוטים וחזרו על עצמם; הם נלקחו מתוך האידאולוגיה הנאצית: אחדות העם וטוהר הגזע, עליונותו של המנהיג, שנאת היהודים והקומוניזם, השאיפה להחזיר את העם הגרמני ואת המולדת הגרמנית לגדולתם הצבאית והכלכלית, אל "מקומם" הראוי בהיסטוריה.

תעמולה בקולנוע (תקשורת): גבלס הטיל על האולפנים להפיק סרטים שיתמכו במשטר הנאצי ויפארו את היטלר ואת גרמניה "שלו". צלב הקרס הופיע בסרטים פעמים רבות והיטלר הוצג בהם כמעט כאל. בימאית הסרטים הנאצית המפורסמת ביותר הייתה לני ריפנשטאל שהייתה אהודה מאוד על היטלר. סרטה "אולימפיה" סיקר את האולימפיאדה שנערכה בברלין בשנת 1936 והציג את גרמניה ואת היטלר בשיא תפארתם. (האולימפיאדה עצמה נוצלה על ידי הנאצים כבמה לתעמולה עולמית. גרמניה הוצגה בפני העולם בתור חברה בריאה וחזקה המסתכלת אל העתיד בבטחה. צלבי קרס רבים התנוססו באצטדיון האולימפי וחלק מן המזניקים היו אנשי ס.ס. במדים).

מופעים מרהיבים ורבי השפעה : התעמולה הנאצית שטפה את ההמונים ביום ובליל ולא רק באמצעי התקשורת. השפעה עצומה הייתה למצעדים המהממים, חזיונות אור-קוליים, אסיפות ענק, מפגני ראווה, חגים לאומיים, פולחני אלילים, טקסי זיכרון לגיבורים שנפלו, שירי לכת ומוזיקה כובשת, למשל זו של המלחין הנערץ על ידי היטלר - ריכרד ואגנר. כל אלה הדהימו והקסימו את הצופים הנלהבים וסחפו את העם בסערה אחרי הנאצים. צלב הקרס התנוסס בכל מקום.

טקסי שריפת ספרים : היו אלה טקסים המוניים בהם נשרפו אלפי ספרים באש גדולה, במרכז העיר ולעיני קהל גדול ומשולהב. הספרים שנשרפו הכילו תכנים אסורים ונכתבו על ידי סופרים לא ראויים – יהודים, קומוניסטים, ליברלים, סוציאל דמוקרטים, וכן מדענים ופילוסופים שהתנגדו לשלטון. כך למשל נשרפו כתבי פרויד ומארקס היהודים. לפעמים שודרו קולות מטקסי השריפה ברדיו בשידור חי. טקס שריפת הספרים הגדול הראשון התרחש בכיכר מרכזית בברלין, בירת גרמניה, כבר בחודש מאי 1933. לטקס הייתה השפעה רבה על הנוכחים, רובם צעירים וסטודנטים.

- על העיתון "דר-שטירמר" ידובר בהמשך, כחלק מצעדים תעמולתיים נגד יהודי גרמניה.

מערכת משפט מגויסת

הנאצים ביססו את מערכת המשפט על עקרונות האידאולוגיה ובראשם תורת הגזע. החוקים שנחקקו התאימו לעקרונות אלו. הוקמו בתי-משפט עממיים שהיו מורכבים משופטים מקצועיים ומשופטים אזרחיים נאצים, שמונו ע"י המפלגה הנאצית. לשופטים נתנו הוראות כגון : "תפקידו של השופט אינו לעשות משפט אלא להשמיד את אויבי הנציונאל-סוציאליזם". שופטים ליברליים שנמצאו "לא מתאימים" – הוחלפו. כך למעשה בוטל עקרון הפרדת הרשויות, המערכת השיפוטית נהייתה כפופה לדרג הפוליטי.

יעדי מדיניות הנאצים כלפי היהודים ודרכי מימושם 1933-1939

יעדי המדיניות הנאצית כלפי היהודים (המטרות)

- המטרה המרכזית – גרמניה נקייה מיהודים. הנאצים שאפו להוציא את היהודים מגרמניה ולהפוך אותה ל"נקייה מיהודים" ("יודנריין"). הדבר נבע ישירות מעקרונות תורת הגזע, אנטישמיות והלאום הגרמני.
לצורך הגשמת המטרה המרכזית הוגדרו מטרות-משניות :
- איתור היהודים והגדרתם : כדי להוציא את היהודים מגרמניה היה צורך להגדירם, כלומר לדעת לקבוע מי הוא יהודי ? חשוב לזכור שהיו יהודים רבים שנישאו בנישואי תערובת עם גרמנים ומעמדם לא היה ברור. בנוסף היה צריך לדעת היכן היהודים גרים או עובדים כדי שניתן יהיה לפעול בעניינם.
- בידוד חברתי וכלכלי : בתחום החברתי – הפרדת היהודים מהחברה ומהתרבות הגרמנית תוך כדי השפלתם וביזויים ; בתחום הכלכלי : דחיקת היהודים החוצה על ידי פגיעה קשה ביכולת שלהם להתפרנס. המטרה הייתה להפוך את חייהם בגרמניה לבלתי-נסבלים.

הצעדים שנקטו הנאצים נגד היהודים בשנים 1933-1939 : חקיקה, תעמולה וטרור.

יום חרם (צעד בתחום התעמולה)

הפעולה האנטי יהודית המאורגנת הראשונה התרחשה כבר ב-1 באפריל 1933 (חודשיים אחרי שעלה היטלר לשלטון). העוינות כלפי יהודי גרמניה – שהתגברה מאוד עם עליית היטלר לשלטון – עוררה גל של מחאות נגד הנאצים ברחבי העולם. יהודי גרמניה הואשמו בהכפשת גרמניה ובהפצת תעמולה אנטי-גרמנית בעולם. בתגובה לכך, הוטל על יהודי גרמניה חרם כלכלי.

באופן רשמי נמשך החרם רק יום אחד (1.4.1933) אבל בפועל היו מקומות שבהם נמשך החרם גם אחר כך. משמרות נאציים הוצבו בכניסה לחנויות ולבתי עסק יהודיים ומנעו מהציבור לקנות שם. במקביל, נצבעו סיסמאות וכתובות נאצה על חלונות ראוות של חנויות יהודיות. כמו כן כלל יום החרם גם פעולות אלימות מצד אנשי ה-ס.א. וה-ס.ס. שהתפרעו בשכונות יהודיות, ופגעו בעיקר ברכוש.

החרם לא נמשך בעיקר בגלל שתי סיבות. ראשית, העולם הגיב בחריפות והטיל חרם כלכלי נגדי על גרמניה. גרמניה הייתה זקוקה לקשרי המסחר עם העולם ולכן ביטלה מיד את החרם על היהודים. שנית, רוב תושבי גרמניה נותרו אדישים לחרם, ולא ממש שיתפו פעולה עם אנשי המפלגה הנאצית וה-ס.א. עם זאת, המשמעות המרכזית של יום החרם הייתה בתחום התעמולה האנטישמית וזו גם הייתה המטרה המוגדרת של החרם מבחינת המפלגה הנאצית.

חקיקה אנטי יהודית בין השנים 1933-1938 נחקקו לא פחות מ-180 חוקים אנטי-יהודים !

דוגמה ראשונה לכך אפשר למצוא בחוק הפקידות שהוצג בעמודים הקודמים. למרות שהחוק לא דיבר מפורשות על יהודים, בפועל מי שנפגעו ממנו היו בעיקר פקידים יהודים. החוקים האנטישמיים המשמעותיים ביותר היו חוקי נירנברג.

חוקי נירנברג (1935).

בסוף שנת 1935 כינס היטלר את הרייכסטאג בעיר נירנברג והציג בפניו שורה של חוקים גזעניים אנטישמיים. הרייכסטאג אישר את החוקים פה-אחד. מטרת החוקים הייתה לבטל לחלוטין את האמנציפציה שניתנה ליהודים במאה ה-19 ולמנוע מהם כל יכולת להגן על עצמם באמצעים משפטיים. בנוסף, הבדילו החוקים את היהודים מהאוכלוסייה הגרמנית על בסיס דתי וגזעי. בבסיסם של חוקי נירנברג עמדו שני חוקים: "חוק אזרחות הרייך" ו-"החוק להגנת הדם הגרמני והכבוד הגרמני".

1) "חוק אזרחות הרייך". החוק קבע שאזרחות גרמנית תינתן רק לבעלי דם-גרמני או דם קרוב לו, ורק להם יהיו זכויות פוליטיות מלאות; זאת בתנאי שיתנהגו בצורה שתוכיח שהם רוצים וראויים לשרת בנאמנות את העם הגרמני ואת ה"רייך" (המדינה). לאזרחים על פי חוק תוענק תעודה מטעם הממשלה. תושב גרמניה שאינו "אזרח" ייחשב ל-"נתין" ויהיו לו זכויות מוגבלות מבחינה פוליטית ומשפטית.

2) "החוק להגנת הדם הגרמני והכבוד הגרמני". החוק נועד לשמור על טוהר הדם הגרמני ועל הכבוד של הגזע הארי. אלו הם התנאים – לפי החוק – להמשך קיומו של העם הגרמני. החוק כלל מספר תתי-סעיפים (תקנות):

- איסור על נישואים בין גרמנים ליהודים (כולל ביטול של נישואים קיימים).
- איסור על קיום יחסי מין עם יהודים.
- איסור על יהודים להעסיק עוזרות בית גרמניות מתחת לגיל 45.
- איסור על יהודים להניף את דגל גרמניה ולעשות שימוש בצבעי הדגל (מותר להם להציג את הצבעים היהודיים באישור של הממשלה).

- תקנה מיוחדת שנוספה לחוקי נירנברג עסקה בהגדרה מיהו יהודי:
יהודי הוא מי שמוצאו לפחות משלושה סבים יהודים גמורים. כמו כן, גם בני תערובת נחשבו יהודים, וגם מי שנולד מחוץ לנישואים לאב או אם יהודיים אם הוא עדיין משתייך לדת היהודית. כמובן שיהודים שהתנצרו נחשבו אף הם ליהודים אם אבותיהם היו יהודים.

משמעות חוקי נירנברג : חוקי נירנברג היוו צעד קיצוני כנגד יהודי גרמניה ולראשונה כללו את כל יהודי

גרמניה. הם הגדירו את היהודים על פי תורת הגזע ושללו מהם את זכויותיהם האזרחיות ואת היכולת להגן על עצמם בדרך משפטית. החוקים קבעו הפרדה ברורה בין ארים ליהודים ואפשרו למדינה להתערב בחיי הפרט של היהודים, לבודד אותם, לפגוע ברכושם ולהשפילם. בשנת 1938 הוחלו חוקי נירנברג גם על יהודי אוסטריה. חוקים אלה היוו את הבסיס המשפטי לחקיקה האנטי-יהודית שתבוא בעקבותיהם. החוקים היו כמובן ביטוי קיצוני לעקרון האנטישמיות באידיאולוגיה הנאצית.

לחוקי נירנברג הייתה משמעות גדולה גם מבחינת המשטר הנאצי והתבססותו בשלטון – תורת הגזע הפכה לחוק מדינה, הייתה זו הגשמה מעשית של האידיאולוגיה הנאצית. הגרמנים היו חייבים "להוכיח" שהם אינם יהודים, מעבר לכך, האזרחות הגרמנית הייתה "על תנאי" – כל עוד האזרח הגרמני בעל הדם הארי מפגין ומוכיח שהוא ראוי לשרת בנאמנות את העם ואת המדינה. אזרח שלא יתאים את עצמו – עלול לאבד את אזרחותו וזכויותיו !

תעמולה אנטישמית

התעמולה הנאצית כנגד היהודים מאז שנת 1933 דמתה מאוד לתעמולה האנטי-יהודית שקדמה לעליית הנאצים לשלטון. ההבדל המרכזי היה בהיקף ובעצמה. לאחר עליית הנאצים התגברה התעמולה מאוד וקשה היה לרסן אותה. הנאצים המשיכו להטיף בצורה ארסית וגזענית כנגד היהודים אבל עכשיו היו בידיהם גם מנגנונים שלטוניים שאפשרו להם להרחיב את תעמולתם. כך למשל, נכנסה התעמולה כמעט לכל תחומי החיים : לספרי הלימוד בבתי הספר, לכתבות בעיתונים, לנאומים פוליטיים, לצבא, לאוניברסיטאות ואף לשלטי החוצות ברחובות.

- דוגמה לתעמולה אנטישמית : העיתון "דר שטימר" בעריכת יוליוס שטרייכר. העיתון היה כלי מרכזי במכונת התעמולה הנאצית. העיתון היה בעל אופי אנטישמי מובהק ותקף גם אויבים אידאולוגיים אחרים של המפלגה כגון הקומוניסטים והליברלים. עורך העיתון היה חבר המפלגה הנאצית, אנטישמי נלהב ופעיל. העיתון תקף את היהודים בכל הזדמנות וזכה לתפוצה אדירה בגרמניה – בשיאו הגיע ל-600,000 עותקים ביום ! העיתון פורסם בלוחות תצוגה פומביים ובמפעלים גדולים, והפך לחלק מחיי היום-יום ברייך השלישי. בעמוד הראשון של העיתון הופיעו תמיד קריקטורות מזוועות שבהם הוצגו היהודים כמפלצות ; חלק גדול מהקריקטורות היו בעלי אופי פורנוגרפי דוחה שהציג את היהודים כסוטי מין חסרי שליטה או כתאבי בצע כסף חסרי מצפון. בתחתית עמוד השער היה כתוב תמיד "היהודים הם אסוננו".
- דוגמה נוספת – קולנוע אנטישמי. תעשיית סרטי התעמולה נתנה דחיפה גדולה לתעמולה האנטישמית. סרטים כגון "היהודי זיס" ו-"היהודי הנצחי" הציגו את היהודי כסכנה קיומית לעם הגרמני ולאנושות כולה. הסרטים השוו את היהודים לעכברים מעבירי מחלות. השליטה המוחלטת של הנאצים בכלי התקשורת אפשרה להם לקבוע באופן בלעדי את התכנים ששודרו לעם. הקולנוע היה תופעה חדשה ומאוד מושכת באותה תקופה ולכן הייתה לו השפעה גדולה מאד על ההמונים.
- דוגמאות נוספות לתעמולה אנטישמית : "יום החרם" וטקסי שריפת הספרים.

אריזציה

משמעות המילה "אריזציה" היא לקיחת רכושם, עסקיהם או משרותיהם של יהודים והעברתו לידיים גרמניות (אריות). המטרה של הנאצים בביצוע תהליך זה הייתה כפולה : מצד אחד, לנשל את היהודים מהחיים הכלכליים בגרמניה ולהרוס את הבסיס הקיומי שלהם שם. מצד שני, להעשיר את קופת המדינה ברכוש היהודי.

האריזציה נעשתה תחילה באמצעים כמו-חוקיים : היהודים אולצו להכניס לעסקיהם "שותף" גרמני ולחתום על שטרי-מכר (חווי מכירה) מפוקפקים שברור היה שאף אחד לא התכוון לכבדם. בשלב השני של האריזציה השתלטו גרמנים ארים ואנשי המפלגה הנאצית על חנויות ומפעלים יהודיים, על בתי עסק מכל הסוגים, ולפעמים גם על רכוש כמו בתים, מכוניות, חפצי אומנות ועוד ועוד. בשלב זה נעשתה ההשתלטות בכוח. יהודים שעזבו או נאסרו – איבדו את רכושם.

בשנת 1938 תהליך האריזציה כבר היה מעוגן בחקיקה. חוקים אנטי-יהודיים ספציפיים אפשרו לנאצים להחרים יותר ויותר רכוש יהודי, ולפגוע עוד בפרנסתם. כך למשל, נשללו רשיונותיהם של עורכי דין ורופאים יהודים, וכל היהודים חויבו (הוכרחו) לרשום רכוש שעולה על 5,000 מארק. כמובן שהדבר הקל על הנאצים לעשוק (לגזול, לשדוד) אותם.

שנת 1938 – מפנה לרעה

בקרב החוקרים מקובל לראות בשנת 1938 שנה שבה

התרחש מפנה קיצוני לרעה ביחס של השלטונות בגרמניה הנאצית כלפי יהודי גרמניה ואוסטריה. המפנה לרעה התבטא גם במספר הצעדים נגד היהודים, וגם בעצמת הצעדים. העיקרון המרכזי שהנחה את ראשי המשטר הנאצי היה הרצון להגביר את קצב ההגירה (עזיבה) של היהודים משטחי הרייך (גרמניה ואוסטריה). כמו כן היה רצון של המשטר הנאצי להרחיב את היקף האריזציה של רכוש היהודים, עסקיהם ומשרותיהם.

החרפת הצעדים נגד היהודים במהלך שנת 1938 התבטאה בצעדים רבים ושונים. למשל :

- פורסמו תקנות, צווים והגבלות שפגו ביהודים בכל תחומי החיים, העמיקו את מצוקתם הכלכלית, השפילו אותם ובודדו אותם לחלוטין מהחברה הגרמנית.
למשל : יהודים היו חייבים לשאת עליהם תעודת זהות כאשר יצאו מביתם, היהודים נדרשו להטביע בדרכון שלהם את האות J (Jude), ולהוסיף לשמם הפרטי את הכינוי "שרה" או "ישראל" (בהתאם למינם). נאסר על יהודים לגדל כלבים והם אולצו לנסוע ברכבת רק בקרונות מסומנים. נאסרה כניסת יהודים לגנים ציבוריים, מופעי בידור, חנויות ובתי מלון שנועדו רק לגרמנים. יהודים הורחקו מהבורסה הגרמנית ונאסר עליהם לעסוק בכל סוג של מסחר ועסקים.
- בוטל המעמד המשפטי של הקהילות היהודיות : עד 1938 שמרו הקהילות היהודיות פחות או יותר על המעמד המשפטי המיוחד שניתן להן עוד בתקופת הקיסרות (המאה-19). במרץ 1938 בוטל על פי חוק מעמד משפטי זה. בהמשך הקימו הנאצים ארגון-גג לכל יהודי גרמניה שהיה כמובן תחת הפיקוח של השלטונות.
- החל ביצוע של גירושים המוניים : הייתה זו תופעה חדשה בגרמניה ובאוסטריה. עשרות אלפי יהודים גורשו מגרמניה על פי הוראת השלטונות, בתירוץ זה או אחר. הגירושים הידועים ביותר היו "גירוש זבונשיין" שהוביל להתפרצות אירועי ליל הבדולח, והגירוש שהתבצע אחרי הפוגרום.
- פגיעה ביהודי אוסטריה : לראשונה פגעו הנאצים ביהודים מחוץ לגרמניה וזאת בעקבות "האנשלוס" (סיפוח) האוסטרי. הקהילה היהודית באוסטריה בוטלה באופן רשמי ועל היהודים הוחלו חוקי הגזע הגרמניים ובראשם חוקי נירנברג. אדולף אייכמן, קצין בכיר ב-ס.ס. קיבל לידי את הטיפול ביהודי אוסטריה בהתאם למדיניות ה-ס.ס., במטרה לגרום להם להגירה כפויה. יהודי אוסטריה סבלו מהשפלות איומות וממאסרים המוניים ושרירותיים, הם הוצאו מכל מעגלי החיים החברתיים והכלכליים. באוסטריה לא הוגבלה המדיניות האנטישמית כפי שהוגבלה בגרמניה ולכן הייתה אכזרית יותר. בתוך זמן קצר עזבו עשרות אלפי יהודים את אוסטריה ללא רכושם.
- העברת הטיפול ביהודים לידי ה-ס.ס. : עד 1938 לא היה גוף אחד שריכוז את הטיפול ביהודי גרמניה ולכן הייתה חוסר אחידות בעניין זה. בשנת 1938 הועבר נושא היהודים באופן רשמי לידי ה-ס.ס. ונלקחו סמכויות הטיפול ביהודים מהגופים האחרים (משרדי ממשלה, משטרה). המשמעות העיקרית של מהלך זה הייתה שימת דגש על הגירה בכפייה וגירוש בפועל של יהודים. כמו כן עלתה מאוד רמת האלימות והאכזריות בכל הקשור לטיפול ביהודים.
- השלמת תהליך האריזציה : בשנה זו הועברו חלק ניכר מהרכוש והעסקים שנותרו בידי יהודים – לידיים של גרמנים. בשונה משנים קודמות, שבהן הדבר נעשה בדרכים עקיפות או מתונות – בשנת 1938 נלקח מרבית רכושם של היהודים באמצעות חוקים ותקנות, קנסות אישיים וקולקטיביים, או פשוט שוד ואלימות. עשרות אלפי היהודים שעזבו מרצון או בכפייה הותירו מאחור את כל רכושם. משרותיהם של יהודים שפוטרו עברו לידי גרמנים.

- פגיעה פיזית מאורגנת ביהודים, כליאה המונית במחנות ריכוז, גירוש המוני וקנס קולקטיבי – כל זאת במסגרת ליל הבדולח (ראו למטה)

"ליל הבדולח" (9.11.1938) צעד בתחום הטרור

באוקטובר 1938 גורשו מגרמניה 17,000 יהודים בעלי אזרחות פולנית. השלטונות הפולנים אסרו על כניסתם והם נתקעו על הגבול. המגורשים מצאו את עצמם במחנה פליטים בתנאי מחייה קשים, בקור עז וברעב כבד. רבים מהם מתו. בין המגורשים היו הוריו של הרשל גרינשפן בן ה-17, שחי באותה תקופה בפאריס. כנקמה, התנקש גרינשפן בחייו של מזכיר השגרירות הגרמנית בצרפת.

רצח המזכיר שימש עילה (תירוץ) לפוגרום שזים שר התעמולה יוזף גבלס (בהסכמה של היטלר). בליל ה-9 לנובמבר (11) פשטו יחידות ס.ס. ביחד עם המון רב על מבנים יהודיים ברחבי המדינה. הם תקפו יהודים רבים והסיתו את ההמון המשולהב להשתתף עמם בפרעות. במהלך הפוגרום הוצתו (נשרפו) ונהרסו מאות בתי כנסת ברחבי הרייך יותר מ-800 חנויות נשדדו ונשרפו, ועשרות בתי מגורים ניזוקו או נהרסו. לפי הפרסומים הרשמיים נרצחו 91 יהודים באותו הלילה. עם זאת, עשרות יהודים נוספים נרצחו במחנות הריכוז דכאו ובוכנוולד. הפוגרום היה מתוכנן ומאורגן ולא היה פעולה ספונטנית! הזכויות המנופצות של חלונות הראווה בחנויות ההרוסות הקנו ללילה הנוראי את השם "ליל הבדולח". כ-30,000 יהודים נאסרו ונשלחו למחנות ריכוז. המשטרה וכוחות הכיבוי לא מנעו את האלימות ולא כיבו את האש.

אבל הצרות לא הסתיימו באותו הלילה. רב הרכוש ההרוס היה מבוטח והדבר יצר עומס על משרד האוצר הגרמני. כדי לכסות את ההוצאות הוטל על יהודי גרמניה מס קולקטיבי (משותף) בסך מיליארד מארק !!! התשלום היווה גם פיצוי על רצח המזכיר בפאריס. אחרי תשלום הקנס לקחה המדינה גם את כספי הביטוח והיהודים נדרשו לממן את התיקונים בכספם שלהם. בעקבות "ליל הבדולח" חוקקו השלטונות חוקים נוספים במטרה לדחוק סופית את היהודים אל מחוץ לחברה הגרמנית. לימודי היהודים בבתי הספר הופסקו לחלוטין ונאסר עליהם להתאגד או לקיים מוסדות משלהם (ארגונים, אגודות). כמו כן נלקחו מהיהודים גם מעט הזכויות שעוד נותרו להם (למשל רשיון נהיגה).

• משמעויותיו והשלכותיו של "ליל הבדולח" :

- בפעם הראשונה פגעו הגרמנים והאוסטרים ביהודים בצורה פיסית מאורגנת, ובאישור השלטונות. הפגיעה הייתה משולחת רסן (ללא מעצורים) וכללה שריפת בתי-כנסת, דבר שלא נעשה קודם לכן.
- הפוגרום האיץ את בריחתם של יהודי גרמניה תוך כדי השארת כל רכושם מאחור. כ-80,000 יהודים עזבו את גרמניה בחודשים שאחרי הפוגרום.
- מעצרים של עשרות אלפי יהודים, חלקם על פי רשימות מוכנות מראש, והגירוש של רבים מתוכם היו גם הם תופעות חדשות.
- הקנס הקולקטיבי שהוטל על הקהילה היהודית היה דבר שלא נעשה קודם לכן ונתן את האות להחרפה קיצונית של תהליך האריזציה.
- חלק ממדינות העולם הגיבו במחאות דיפלומטיות ובגינויים. חלקן אף נקטו בצעדים מקלים כלפי מהגרים יהודים מגרמניה, אך כל אלה לא עצרו את ההסלמה ביחסם של הנאצים ליהודים שנתרו בגרמניה.

"הסדר החדש" באירופה

בתאריך 1.9.1939 פלשה גרמניה לפולין והתחילה מלחמת העולם השנייה. עד סוף שנת 1941 כבשו הגרמנים את רב שטחי אירופה ו"הרייך" השלישי הגיע לשיא ממדיו (גודלו). חוץ ממספר מדינות ניטרליות (ספרד, פורטוגל, שווייץ, שוודיה) נשלטו כל מדינות אירופה על ידי הנאצים – או בדרך ישירה, או בדרך עקיפה. בתחילת 1942 שלט היטלר על האימפריה הגדולה ביותר בתולדות אירופה! למרות שלא הצליח לכבוש את אנגליה, ועדיין נאבק ברוסיה, כבר פעל הפיהרר במטרה להשליט באירופה את ה"סדר החדש". סיסמת הנאצים הייתה – "ראשית: כבוש! שנית: שלוט! שלישית: נצל!"

◀ הסבר רעיון "הסדר החדש" :

"הסדר החדש" היה בעצם ביטול של "הסדר הישן" והלא-טבעי שהתקיים בעולם. "הסדר הישן" היה עיוות של הטבע והתקיימו בו עקרונות פסולים כגון שוויון בין גזעים או עירוב בין גזעים. תורת הגזע טענה שהגזעים אינם שווים באיכותם הגופנית והרוחנית, ועל בסיס טענות אלה נבנה "הסדר החדש". "סדר" זה היה אמור להחליף את "הסדר" הקיים. טוהר הדם היה הבסיס לחברה בריאה. בנוסף על תורת הגזע, התבסס רעיון "הסדר החדש" על עקרונות אחרים באידאולוגיה הנאצית. בהתאם לרעיון "מרחב המחיה", צריכים היו הגרמנים להתפשט לכיוון מזרח – פולין, רוסיה הלבנה ואוקראינה. המטרה הייתה ליצור שלטון של גזע אדונים (ארים) על גזע עבדים (כל השאר). העמים הנורדים (הצפוניים) שנחשבו בעיני הנאצים לגזעים "ראויים" (הולנדים, דנים, נורווגים), היו אמורים להיות שותפים ב"רייך" ולא להיות מנוצלים. העמים הנחותים יותר, הסלאבים (רוסים, פולנים, בלקנים). היו אמורים להפוך ל"חוטבי עצים ושואבי מים" (כלומר לעבדים). ליהודים ולצוענים לא היה מקום ב"סדר החדש". כמו כן, היה הבדל מהותי בין ההתייחסות של הנאצים לארצות ולעמים במערב אירופה לבין התייחסותם לארצות ולעמים במזרח אירופה (שנחשבו לעמים נחותים ולארצות שנועדו לניצול).

ל"סדר החדש" היה גם צד כלכלי מובהק. אומות אירופה השונות היו צריכות להיות כפופות לאינטרסים הכלכליים של גרמניה. משאביהן (תעשייה, תחבורה), אוצרות הטבע שלהן (פחם, ברזל) ותושביהן – כולם נועדו לשרת את כלכלת גרמניה בכלל, ואת מכונת המלחמה הנאצית בפרט. המבנה הכלכלי של האזורים הכבושים היה צריך להשתנות בהתאם לצרכים של גרמניה ולספק לה חומרי גלם ועובדים בכפייה.

בנוסף על השינויים הכלכליים אמור היה "הסדר החדש" להביא אתו גם שינויים חברתיים וחוקתיים אשר יקיימו הלכה-למעשה את ההפרדה הגזעית הנחוצה לעם הגרמני כדי שיוכל להגשים את מטרותיו הנעלות. טוהר הדם והגזע יישמר באמצעות חוקים והגבלות, ובאמצעות חיסול של גורמים "מסוכנים" או "לא-טבעיים". על מנת לנצל היטב את עמי אירופה צריך לארגנם בצורה יעילה. לשם כך חולקו הארצות הכבושות לשלוש קטגוריות (קבוצות) :

1. שטחים מסופחים שנועדו להיות מצורפים לגרמניה ולהפוך לחלק ממנה (מערב פולין ומערב רוסיה).
 2. שטחים כבושים שנמצאו תחת שלטון גרמני ישיר (נורבגיה, צפון צרפת, הארצות הבלטיות).
 3. שטחים בשלטון עקיף שנכבשו במלחמה, אבל נשלטו על ידי ממשלות מקומיות שהיו כפופות לנאצים (סלובקיה, דרום צרפת, דנמרק). נוסף על אלה היו מדינות ששיתפו פעולה עם הנאצים מסיבות שונות.
- ☠ חשוב לציין ! ליהודים ולצוענים לא היה מקום ב"סדר החדש". עמים אלה נחשבו לנחותים עד כדי שלילת אנושיותם ועל כן אפילו לא היו ראויים להיות עבדים. יש לגרשם או לחסלם.

◀ **הצעדים שנקטו הנאצים כדי להגשים את רעיון "הסדר החדש"**

❖ חיסול האליטות והאינטליגנציה המקומית : משימה זו הוטלה בעיקר על יחידות ה-SS ובהמשך גם על הצבא. במסגרתה חוסלו בכוונה ובשיטתיות שכבות שונות בחברה הפולנית שהיה קיים חשש שיובילו את המקומיים להתנגדות ואפילו להתמרדות בשלטון הנאצי. כך למשל חוסלו אנשי רוח, מורים, מרצים ואקדמאים, מנהיגים פוליטיים, אנשי כנסייה, אמנים ועיתונאים. חלקם נכלאו ועונו לפני שנרצחו. בנוסף נסגרו מוסדות תרבות ושלטון פולניים כמו אוניברסיטאות ובתי ספר ונאסר על הפולנים לבטא רגשות לאומיים בפומבי (טקסים, דגלים, סמלים).

❖ דילול האוכלוסייה המקומית והתיישבות גרמנית באזורי "מרחב המחייה" : אלפים רבים של פולנים הועברו אל שטחי "הממשל הכללי" ("גנרל גוברנמן") או מזרחה, בדרכים של גירוש וטרור. רבים אחרים נאסרו במחנות ריכוז או נשלחו לעבודת כפייה בגרמניה ובארצות השכנות. אלפים נרצחו. מאות אלפי יהודים הועברו מבתייהם ונכלאו בגטאות.

במקום הפולנים והיהודים הושיבו הנאצים אוכלוסייה גרמנית שנשלחה במאורגן מגרמניה. משנת 1941 הועברו עשרות אלפי גרמנים למערב פולין. בתחילה היה מספרם 200,000 ובשנת 1943 כבר הגיע מספרם למיליון ! (גרמנים בפולין). בהמשך נעשה ניסיון ליישב גרמנים גם בברה"מ.

ניצול כלכלי :

הגרמנים ניצלו ביעילות את המשאבים של הארצות הכבושות. בין

השאר נוצלו מפעלים, מחצבים, אדמות ותשתיות (פסי רכבת, תחנות חשמל). הניצול היה בעיקר לצרכי הצבא (ייצור נשק ועבודות שטח); עם זאת, חלק מהמזון ומוצרי התעשייה הועבר גם לגרמניה. בנוסף שדדו הנאצים אוצרות תרבות וחפצי ערך מהעמים שכבשו והפעילו מדיניות נוקשה של אריזציה – נכסים, בתים, מפעלים ועסקים של פולנים ויהודים הועברו לידיים של גרמנים.

בני העמים המנוצלים עבדו בכפייה בתנאים קשים והועסקו בתעשייה, בחקלאות, בסלילת דרכים ומסילות ברזל, בעבודות של ניקוז תעלות ובבניית ביצורים. כשבעה מיליון עובדים-בכפייה הועברו מבתיים במהלך המלחמה. במסגרת הניצול הכלכלי נקטו הנאצים במדיניות של חלוקת מזון לתושבים באזורים הכבושים, בעיקר במזרח אירופה. חלוקה זו אפשרה להם לצמצם את הוצאותיהם ובמקביל להרעב אוכלוסיות שלמות שנחשבו לנחותות (יהודים וסלאבים).

אוטנוזיה – "המתת חסד" :

במסגרת פרוייקט זה, שנקרא T4, נעשה חיסול

שיטתי של חולים במחלות תורשתיות (מפגרים), מחלות כרוניות ומחלות נפש, הומוסקסואלים ואנשים אחרים שהוגדרו "סטיות מן הטבע". החיסול נעשה במטרה "לטהר" את העם הגרמני מגורמים "מחלישים" אלה ובכך לחזק ולהשביח אותו. על חלק מהמושגים בוצעו תחילה ניסויים אכזריים (למשל ניסויים בגז על הומוסקסואלים). ה"אוטנוזיה" התקיימה בשנים 1939-1941 והתרחשה בעיקר על אדמת גרמניה. בהמשך הועברו הרוצחים למחנות בפולין והובילו את הרצח ההמוני של היהודים במחנות ההשמדה.

רדיפת היהודים באירופה :

רדיפת יהודי אירופה נעשתה בדרכים רבות כאשר שיאה היה

השמדה שיטתית של שישה מיליון יהודים. צעדים מוקדמים יותר נגד יהודי אירופה כללו החלת חוקי הגזע הגרמניים על יהודי גרמניה ואירופה הכבושה בכלל, נישולם מפרנסתם ומנכסיהם, שוד כספים ורכושם, התעללות, השפלה, הרס התרבות היהודית, העברתם של היהודים מבתיים לגטאות סגורים וניצולם לעבודות כפייה. אחרי הפלישה לרוסיה ("מבצע ברברוסה", 1941) החלה השמדה שיטתית של היהודים וכשישה מיליון מהם נרצחו בדרכים שונות. פירוט על צעדים אלה ראו בהמשך.

"איגרת הבזק" של היידריך, 21.9.1939

כחודש לאחר תחילת מלחמת העולם השנייה נכבשה פולין כמעט במלואה, וחולקה בין גרמניה ובריה"מ בהתאם להסכם ריבנטרופ-מולוטוב. בתאריך 21.9.39 שלח ריינהארד היידריך, ראש משטרת הביטחון הגרמנית איגרת (מכתב) שהייתה מיועדת לכל מפקדי האיינזצגרופן ("עוצבות המבצע"). הייתה זו איגרת סודית ובה הוראות כיצד יש לנהוג בנוגע ליהודי פולין.

עיקרי התוכן (ההוראות) של "איגרת הבזק":

- **ריכוז היהודים** : יש להעביר את כל היהודים מהעירות ומהכפרים לערים הגדולות ולרכז אותם שם במקומות סגורים, ליד פסי רכבת וצומתי דרכים.
 - **ייסוד מועצות היהודים** (היודנראטים) : בכל מקום ריכוז של יהודים צריך לייסד (להקים) מועצת זקנים יהודים שתהיה כפופה להוראות של הנאצים ותנהל את ענייני הקהילה היהודית בגטו. אנשי מועצה זו יערכו מיפקד (ספירה) ומיון של היהודים בתחומם ויהיו אחראים לדאוג להם. במועצה לא יהיו יותר מ-24 יהודים, בהם רבנים ומנהיגים יהודים בעלי השפעה.
 - **ניצול כלכלי** : לצרכי הצבא הגרמני יש להשאיר מפעלים יהודיים חיוניים כדי שימשיכו לייצר נשק וציוד בשביל הצבא. השליטה על מפעלים אלה תעבור לידי הגרמנים ("אריזציה"). את האדמות של האיכרים היהודים יש להעביר לאיכרים פולנים או גרמנים.
 - **דיווח** : כל המפקדים של האיינזצגרופן צריכים לדווח על הנעשה באופן שוטף להיידריך.
- יש להבדיל בין הצעדים המידיים לבין "המטרה הסופית" שלגביה יפורט בהמשך.

ההשלכות (המשמעויות) של "איגרת הבזק":

1. **הקמת הגטאות** : ההוראות של היידריך מולאו במלואן. יהודי פולין רוכזו בגטאות בערי פולין ועבדו בשביל הצבא הגרמני במחנות העבודה. את הגטאות ניהלו אנשי היודנראט שניסו להקל על חיי היהודים.
2. **"אור ירוק" למפקדי האיינזצגרופן** : לפי הכתוב באיגרת, יכלו מפקדי האיינזצגרופן לפעול בחופשיות בשטחים הכבושים בפולין. הם התלוו אל הצבא הגרמני הלוחם ופגעו ביהודים רבים. כחודשים הראשונים של המלחמה נרצחו כ-15 אלף מיהודי פולין.
3. **המטרה הסופית** : באיגרת של היידריך נכתב "...יש להתכוון לקראת שלבי הביצוע של המטרה הסופית". עובדה זאת מעידה (מוכיחה) על כך שהצעדים הראשונים כלפי יהודי פולין היו רק שלב מוקדם בדרך לצעדים נוספים שהיו מתוכננים להתרחש בהמשך המלחמה.

ביצוע המדיניות כלפי היהודים עד לכליאתם בגטאות

בחודשים שבאו אחרי "איגרת הבזק" של היידריך (21.9.1939) הטילו הנאצים על יהודי פולין שורה של צווים ותקנות, שנועדו לפגוע ביהודים, לבדוד אותם מהחברה ולהקשות את חייהם. יהודי פולין סבלו קשות ממדיניות הנאצים עוד לפני שנסגרו בגטאות. מדיניות הנאצים כללה את הצעדים הבאים :

הגדרה : על מנת שאפשר יהיה להגדיר (לדעת) בברור מי הוא יהודי, הוכרחו היהודים לענוד (ללבוש) סרט כחול לבן עם מגן דוד על זרועם, או טלאי צהוב בצורת מגן דוד. בנוסף, נדרשו היהודים לסמן את חנויותיהם ואת רכושם.

ניתוק : ניתוק חברתי – היהודים הוצאו מבתיהם והועברו לאזורי הריכוז שיועדו להם, לרוב בחלקים הצפופים והמזוהמים של העיר. הדבר גרם להם לבהלה ולחוסר ביטחון. הם נאלצו להשאיר מאחוריהם את מרבית רכושם.

ניתוק כלכלי – היהודים נותקו גם ממקורות הפרנסה שלהם (חנויות, מפעלים) והדבר גרם להם לעוני ולמחסור. בנוסף, הקפידו הנאצים את החשבונות היהודיים בבנקים ואסרו על היהודים להחזיק כסף מזומן מעל סכום של 2000 זלוטי. בהתאם לחוקי הגזע פוטרו יהודים ממשורות ציבוריות.

בידוד : הנאצים שאפו לבדוד את היהודים מהאוכלוסייה הפולנית. לכן, בנוסף על ריכוזם באזור נפרד, נאסר על היהודים להיכנס לבתי קפה ולמקומות בילוי, לטייל בפארק, לנסוע בקרונות רכבת שלא נועדו להם ולהחזיק במקלטי-רדיו. כמו כן הוטל עליהם עוצר משעות הערב ועד הבוקר (אסור לצאת מהבתים).

השפלה וטרור : השפלת היהודים נעשתה כדי לבזותם, לשבור את רוחם, לייאש אותם ולגרור להם לאבד תקווה. השפלת היהודים הייתה חלק מהאידיאולוגיה הנאצית ונועדה לממש את השאיפה ל-"דה הומניזציה" של היהודים (ביטול אנושיותם). הנאצים גזרו בפומבי זקנים של יהודים, הרעיבו אותם בדרכים מגוונות, הכריחו אותם לנקות את הרחוב כשהם לבושים בטליתות ודרשו מהם לקוד קידה ולהוריד את הכובע בפני החיילים הגרמניים. כמו כן הושחתו בתי כנסת וחוללו ספרי תורה, יהודים הוכרחו לעבוד בשבת ובחג ורבנים ידועים הושפלו בציבור.

יהודים הוכו ברחוב על לא עוול בכפם, רכושם נשדד באלימות, רבים נחטפו למשימות עבודה, אחרים נורו כצעד של ענישה ואלפים סבלו מגירושים אלימים ומשפילים. ההשפלה והטרור נעשו בפומבי כאשר אחת המטרות של הנאצים הייתה להפחיד ולהרתיע בכך את האוכלוסייה הפולנית (כלומר, כך יקרה לכם הפולנים אם לא תעשו כדברי הנאצים הכובשים).

ניצול : הנאצים ניצלו את היהודים בתור כוח עבודה זול. רב העבודות היו עבודות כפייה, והם נועדו לשרת את הצבא הגרמני. היהודים נשלחו למחנות עבודה ועסקו בסלילת מסילות ברזל וכבישים, הקמת גשרים, ניקוז תעלות, עבודות בניה, בחקלאות ועוד. לעבודות הכפייה נשלחו יהודים בגילאי 65-14. יהודים רבים נחטפו בכוח ברחוב והועברו לקבוצות עבודה מחוץ לערים.

הגטאות

הגטאות לא הוקמו בבת אחת אלא בתהליך ממושך. הגטאות הראשונים הוקמו בסוף שנת 1939, והרוב הוקמו בשנים 1940-1941. כמעט כל הגטאות הוקמו בפולין, בעיקר בשטחי הגנרל גוברנמן. הגטאות הגדולים ביותר היו בערים וורשה לודז' וקראקוב. מעט גטאות הוקמו גם בבריה"מ ובארצות הבלטיות (ליטא).

◀ מהו הגטו ?

אזור סגור בעיר המורכב ממספר לא גדול של רחובות ואשר בו מרוכזים כל יהודי העיר והסביבה. בדרך כלל היו אלה השכונות היהודיות בעיר. האוכלוסייה הפולנית פונתה מתחומי הגטו והרחובות נסגרו בחומה או בגדר תיל. בעיירות קטנות לא הייתה גדר. סביב הגטו הוצבה שמירה במשך כל שעות היום והלילה, השומרים היו גרמנים ופולנים.

◀ **המטרות שלשמן הוקמו הגטאות** (או : מה היו הסיבות להקמת הגטאות ?)
את המטרות ניתן לחלק לשני חלקים, המטרות המוצהרות של הנאצים, והמטרות הממשיות.

⊛ **המטרות המוצהרות** (לפי הנאצים) : למנוע ספסרות במזון (מכירת מזון בלתי חוקית) ; למנוע מהיהודים לפרסם ידיעות שקריות בנוגע למלחמה ולהסיט את האוכלוסייה הפולנית נגד הנאצים ; לחסום את התפשטותן של מגפות ומחלות מדבקות שמקורן ביהודים ; לשמור על היהודים מפני האוכלוסייה המקומית העוינת. כמובן שהיו אלה שקרים ! הגטו לא מנע אף אחת מהתופעות שמוזכרות למעלה.

⊛ **המטרות הממשיות** (שלשמן הוקמו הגטאות) :

1. בידוד, סגירה וניתוק : הנאצים שאפו לבדד את היהודים מכלל האוכלוסייה הפולנית. המטרה המרכזית הייתה לסגור אותם במקום אחד ולנתקם לחלוטין מהעולם שסביבם.
2. ריכוז : הגטאות שימשו מקום נוח עבור הנאצים כדי לרכז בו את היהודים. כך היה קל לנאצים לפקח על היהודים, למנוע את בריחתם ולנצלם לעבודות הכפייה.
3. פגיעה כלכלית : היהודים בגטו נפגעו כלכלית בצורה קשה. רכושם, בתיהם ומפעליהם נלקחו מהם ומותר היה להם להכניס לגטו סכומי כסף מוגבלים (2000 זלוטי). פגיעה כלכלית זו מנעה מהיהודים את היכולת לפרנס ולקיים את עצמם.
4. השפלה : כליאת היהודים בתת-תנאים, ברעב בצפיפות ובקור, זרזה את תהליך ה"דה-הומניזציה" שעברו ועוררה בקרבם תופעות מכוערות אשר "התאימו" לדימוי הבזוי של היהודי באידיאולוגיה הנאצית.
5. הרעבה : יהודי הגטו הורעבו במטרה לשבור אותם ולהביא למותם של כמה שיותר. הדבר היה נכון בעיקר לגבי הגטאות הגדולים (לודז' וורשה) ולא בהכרח לגבי הקטנים. הגטו הסגור והשמור אפשר לנאצים למנוע מזון מהיהודים. מדיניות ההרעבה המכוונת שרתה את הנאצים לכל אורך המלחמה.
6. הרס התרבות היהודית : הנאצים אסרו על קיום מערכת חינוך יהודית בגטו ולא הרשו להתפלל בציבור, לחגוג את החגים ולקיים טקסים דתיים פומביים (חתונה, ברית). הם שאפו להכחיד את התרבות היהודית במקביל להכחדת היהודים עצמם.

דרכי הפיקוח על הגטו

מבחינה רשמית, נוהל הגטו על ידי "היודנראט" שהיה הגוף היחיד שבו הכירו הנאצים. "ליודנראט" הייתה כפופה משטרה יהודית. על הקמת "היודנראטים" הוחלט עוד לפני שהוקמו הגטאות, בהתאם לאיגרת הבזק של היידריך ולפי הוראותיו של הנס פרנק (מושל הגנרל גוברנמן). את הגטאות הגדולים הקיפו חומות אבן או עץ, ולפעמים גדר תיל. הגטאות הקטנים סומנו ולא תמיד הוקפו בגדר. השמירה והפיקוח על הגטו התחלקו בין שלוש משטרות שונות.

- (1) המשטרה הפולנית שמרה בעיקר על הכניסות והיציאות של הגטו (השערים).
- (2) המשטרה הגרמנית והצבא הגרמני היו אחראים על הסיורים לאורך החומות, ושמרו על הבידוד של הגטו מבחוץ (שלא יכנסו אליו תושבים לא יהודים). חיילים גרמניים היו נכנסים לפעמים לתוך הגטו (לפי הצורך) והיו מלווים את קבוצות העבודה של היהודים שיצאו לעבוד מחוץ לגטו.
- (3) המשטרה היהודית הייתה אחראית על השיטור הפנימי ועל השמירה על הסדר בשטח הגטו. השוטרים היהודים הורשו לשאת אלות ומי שהתנגד להם היה מוסגר לנאצים. השוטרים היהודים היו המוציאים לפועל של ההוראות שהעבירו הנאצים ליודנראט. כמו בנושאים אחרים, גם בנושא הפיקוח היו הבדלים בין הגטאות השונים.

ארגון הגטו וניהולו על ידי היודנראט

היודנראטים בפולין הוקמו בעקבות "איגרת הבזק" של היידריך, וכן לפי פקודה מיוחדת של הנס פרנק – מושל הגנרל-גוברנמן (סוף 1939). יודנראטים נוספים הוקמו גם בבריה"מ לאחר הפלישה הגרמנית (1941). הייתה זאת מועצה ובה עד 24 נציגים יהודים (תלוי בגודל של הגטו). חברי היודנראט נבחרו על ידי הקהילה בבחירות פנימיות ואושרו על ידי מפקד המחוז הנאצי. בדר"כ נבחר ראש היודנראט על ידי הגרמנים. קבלת תפקיד ביודנראט הייתה תלויה לפעמים גם בשאפתנות אישית. כאשר החלו המשלוחים למחנות ההשמדה, החליפו הנאצים חברי יודנראט סרבנים שלא שתפו פעולה עם חברים "יותר נוחים". רבים נמנעו מלהצטרף ליודנראט, בעיקר בגלל סלידה או פחד מהגרמנים. אלה שהצטרפו עשו זאת כי רצו לקחת אחריות על הקהילה. הם האמינו שכך יוכלו לעזור לתושבי הגטו. היו גם כאלה שחויבו על ידי הנאצים להיות ביודנראט ו**כמובן** שהיו גם אינטרסנטים שחשבו על התועלת שתצמח להם ולמשפחותיהם. ליודנראט היו שני סוגים של תפקידים, שהיו בעצם הפוכים: מצד אחד, הם היו צריכים לשרת את הנאצים; מצד שני הם שאפו לשרת את צרכי היהודים בגטו.

◀ תפקידי היודנראט כלפי הנאצים

- רישום סטטיסטי. היודנראט היה אחראי לרשום את כל היהודים שהגיעו אל הגטו, לדעת מי חי ומי מת, לספור אותם ולהעביר את המידע לנאצים.
- אספקת יהודים לעבודות כפייה. הגרמנים דרשו מהיודנראט מכסות (כמויות) קבועות של יהודים לעבודות כפייה. היודנראט היה בוחר את העובדים ומעביר אותם לנאצים. היו יהודים עשירים ששלמו "כופר" ליודנראט כדי שלא יישלחו לעבודה.

- החרמת רכוש. בעיקר כתשלום עבור קנסות. אי תשלום היה גורר עונש קולקטיבי. לצורך פעולה זו נעזרו היודנראטים במשטרה היהודית שהייתה כפופה להם.

- תיווך וספיגת הזעם. היודנראט העביר את הדרישות של הגרמנים ליהודי הגטו ודאג שהן יבוצעו. בכך הוא חסך לגרמנים כוח אדם ופטר אותם מכניסה יום-יומית אל תוך הגטו ומחיכוך עם היהודים. הנאצים האמינו שיהודי הגטו יעדיפו שיהודים אחרים ישלטו בהם וינהלו אותם. היהודים עשויים לראות בכך צעד מתחשב מצד הגרמנים והדבר יעודד שיתוף פעולה מצדם. היה זה חלק מדרך ההונאה שאפיינה את צעדי הנאצים כלפי היהודים לכל אורך המלחמה. בנוסף, קיוו הנאצים שחלק מהזעם של יהודי הגטו יופנה כלפי היודנראט, דבר שאכן קרה.

◀ **תפקידי היודנראט כלפי יהודי הגטו**

- ניהול חיי היום-יום. עיסוק בנושאים כגון: עבודה, דיור, סעד, בריאות, תברואה, בתי חולים ותחבורה ציבורית (בתוך הגטו). היודנראט חילק את התושבים לדירות והשתדל לעזור לפליטים שהצטרפו ממקומות רחוקים – אם כי לא מעטים מהם מתו ברחובות. כמו כן, קיבל היודנראט גם זכויות להדפיס בולים ולייצר כסף מיוחד לגטו, ועסק בענייני הלכה ודת.

- חינוך ותרבות. היודנראט תרם לפעילות של בתי הספר הלא-חוקיים. בוורשה למשל, שנה לאחר הקמת הגטו, הרשו הגרמנים ליודנראט לפתוח מחדש את בתי הספר היסודיים. כמו כן, תמכו היודנראטים בפעילות תרבותית ואומנותית בגטו (תאטרון, ספרות, מוסיקה), למרות שהדבר היה בניגוד להוראות הנאצים.

- חלוקת מזון. אחד מהתפקידים המרכזיים של היודנראט. הגרמנים הקציבו ליהודים מנות מזון זעומות (184 קלוריות בלבד ליום) והיודנראט היה צריך לחלק את האוכל בצורה שווה וצודקת בין יהודי הגטו. הדבר נעשה בתחנות חלוקה. כמו כן דאג היודנראט למזון נוסף מתרומות או מתחליפים שונים, למשל קליפות של תפוזים. היודנראט גם הפעיל ברחבי הגטו בתי תמחוי ובתי יתומים.

- ניהול העבודה היצרנית. העבודה הצילה חיים ולכן פעל היודנראט במטרה להקים כמה שיותר מפעלים בגטו. בשלב הגירושים היו יודנראטים שהתמקחו עם הנאצים והציעו להם לקחת רק את אלה שלא מסוגלים לעבוד. כמובן שהדבר גרם ליחס עוין מצד היהודים כלפי היודנראט. ראש היודנראט בגטו וילנה, יעקב גנס הוא זה שאמר את המשפט: "עבודה חוסכת דם". מעבר להקמת מפעלים, היודנראט הוא זה שסיפק את קבוצות העבודה השונות בהתאם לדרישות הנאצים.

- פיקוח ושיטור בגטו. היודנראט היה אחראי על הסדר בגטו. לשם כך הייתה משטרה יהודית שהייתה כפופה לו באופן רשמי. השוטרים היהודים נבחרו לפי מבנה גוף, השכלה והמלצות, וזכו להטבות משמעותיות. היו להם מדים, דרגות ואלות ומי שהפר את הוראות הנאצים נענש על ידיהם. היודנראט גם הסגיר מפירי חוק לידי הנאצים ובחלק מהגטאות היו תאי מעצר! בזמן "האקציות" (השילוחים להשמדה) השתתפה המשטרה היהודית באופן פעיל בחטיפת המגורשים, דבר שהגביר מאוד את השנאה של יהודי הגטו כלפי השוטרים היהודים. בגטו ורשה הרגו יהודים מארגון אי"ל את מפקד המשטרה היהודית – יוסף שרינסקי.

◀ קשיים והתלבטויות במילוי תפקידיהם של היודנראט לפני תחילת "הפתרון הסופי"

בשלבים הראשונים של החיים בגטאות היו ראשי היודנראט ממכובדי הקהילה ורוב היהודים הכירו בהם. עם זאת, ניצבו חברי היודנראט בפני התלבטויות וקשיים רבים. הם ניסו לעשות את הבלתי-אפשרי ולאזן בין צרכי היהודים לבין דרישות הנאצים. רבים ראו בהם בוגדים ומשתפיים. ההתלבטות המרכזית של חברי היודנראט הייתה עד כמה עליהם לשתף פעולה עם הנאצים. שיתוף פעולה מלא יכול היה להציל חיים, ואי שיתוף פעולה היה יכול לגרור עונשים קולקטיביים. אבל שיתוף פעולה עם הנאצים נחשב אצל יהודי הגטו כבגידה.

הקושי המרכזי של היודנראט היה לנסות ולספק את שני הצדדים – את דרישות הנאצים מצד אחד, ואת צרכיהם של יהודי הגטו מצד שני. הם היו תקועים באמצע, בלחץ גדול. יהודים רבים בגטו שנאו את חברי היודנראט. **קושי נוסף** היה לנהל את הגטו בתנאים הקשים שהיו בו – רעב, קור, מחלות, מחסור ומוות. אי אפשר היה לתפקד בהצלחה במציאות הנוראית של הגטו.

דוגמא מגטו אחד : ראש היודנראט בגטו וילנה, יעקב גנס.

דמות שנויה במחלוקת. לפני שנעשה לראש היודנראט שימש כמפקד משטרת הגטו. היה נשוי לאישה ליטאית, אבל העדיף להישאר עם היהודים ולהציל חיים. גנס שיתף פעולה עם הנאצים ועשה כל מה שביקשו ממנו. הוא האמין שכך יוכל להציל כמה שיותר יהודים. לטענתו, כל זמן שיהודי הגטו יעבדו וייצרו לטובת מכונת המלחמה הגרמנית – רבים מהם יישארו בחיים. כמו כן האמין, שאם יבצעו היודנראט והמשטרה היהודית את "העבודה השחורה" של איסוף היהודים לגירוישים (במקום הנאצים), יוכלו כך להציל יהודים רבים. הוא בחר לשלוח להשמדה את הזקנים והחולים.

אבל היו לגנס לא מעט מתנגדים בתוך הגטו, בעיקר במחתרת היהודית. הם ראו בו בוגד שכרת ברית עם השטן (הנאצים) ואפילו האשימו אותו בכך שחיפש הטבות לעצמו ולמקורביו. הדברים לא היו מבוססים שכן בשנת 1944, כאשר חוסל גטו וילנה, הוצא גם גנס להורג על ידי הגסטאפו וזאת למרות שיכול היה להינצל (אשתו הייתה ליטאית לא יהודייה). הוא טען שעליו ללכת עד הסוף בדרך שבה בחר.

תנאי החיים בגטו

◀ **רעב** : הגרמנים סיפקו לתושבי הגטו מזון מועט וניהלו מדיניות מכוונת של הרעבה. מנת המזון השבועית של ילדים כללה כוס חלב, שתי ביצים ומעט דייסת סולת. בגטו ורשה הוקצבו לאדם מבוגר 184 קלוריות ליום ! איכות המזון הייתה ירודה מאוד. הירקות ותפוחי האדמה שסופקו היו בדרך כלל רקובים או קפואים. הקמח היה נגוע בתולעים. הרעב המתמיד הלך והחמיר עם הזמן והביא לגילויים מכוערים של חטיפת מזון או מריבות בתוך המשפחה.

בגטאות מבודדים היטב (כמו לודז') התבססו רוב התושבים על ההקצבות של הנאצים והמצב בהם היה רע ביותר. בגטו ורשה למשל, 80% מצריכת המזון היומית הגיעה באמצעות הברחה. חלק מהמבריחים היו מקצוענים ופעלו משני צדי החומה, לפעמים באמצעות שוחד. מזון הוברח גם בעגלות המתים שחזרו מהקבורה. חלק אחר מהמבריחים היו ילדים. הילדים נהגו לברוח מהגטו אל השווקים הפולניים ולהשיג שם מזון בסיסי. את המזון החביאו בתוך הבגדים. הם ברחו בטיפוס מעל לחומה או דרך חורים שעשו בה, וכן דרך מערכת הביוב. הם סיכנו את חייהם ; מי שנתפס על ידי השומרים הוכה ואפילו נרצח. ארגון הגיווינט האמריקאי וארגונים נוספים סייעו אף הם באספקת מזון ליהודי הגטאות (פירוט בהמשך).

◀ **צפיפות :** הגטאות הוקמו בדרך כלל בשכונה הענייה ביותר בעיר. הקהילות הקטנות פורקו וצורפו אל הקהילה שבעיר. גטו ורשה כלל 73 רחובות בלבד. שטחו תפס רק 2.5% של העיר והתגוררו בו כשליש מאוכלוסיית העיר (יהודי ורשה והסביבה). בגטו ורשה היו בשלב מסוים כמעט חצי מיליון יהודים. בכל דירה חיו כמה משפחות ובכל חדר היו מספר רב של נפשות. הצפיפות הגבירה את קצב ההתפשטות של המגיפות והמחלות בגטו. מעבר לכך – לאדם הייתה מעט מאוד פרטיות בגטו.

◀ **תנאי תברואה ירודים, קור ומחלות :** כתוצאה מהצפיפות ומתנאי המגורים הירודים גדשו ערמות אשפה את הרחובות. במקומות רבים זרם הביוב על פני השטח. בחלק מהמבנים היו שירותים משותפים בחצר. בחורף לא היו בגטו אמצעי הסקה (חימום) והיה מחסור בתרופות, במים ובסבון. התושבים התקשו לשמור על היגיינה אישית ומחלות ומגפות התפשטו במהרה. בגטו ורשה הביאה מגפת טיפוס למותם של אלפים. במקומות אחרים היו גם שחפת ודיזנטריה. המחסור בתרופות הביא את רופאי הגטו לידי החלטות כואבות – מי יחיה ומי ימות. בגטו וילנה נגמר האינסולין ורופא הגטו נאלץ למנוע את התרופה מזקנים שסיכוייהם לחיות היו קטנים. גם לקור העז הייתה השפעה טראגית, בעיקר בחורף. תושבי הגטו חיפשו חומרי הסקה בכל דרך אפשרית. בגטו לודז' הבעירו התושבים רהיטים, דלתות פנימיות ומשקופים.

◀ **עבודות כפייה ועבודה ייצרנית :** בנוסף על התנאים הקשים נאלצו היהודים גם לעבוד בעבודת פרך לטובת הנאצים. הם עבדו גם במחנות מחוץ לגטו, וגם במפעלים בתוך הגטו. רבים מתו בעבודה הקשה ובכל זאת היו מתנדבים לא מעטים. הדבר העניק להם מנות מזון משופרות. היודנראטים עודדו את העבודה היצרנית במפעלים שבגטו כי הדבר הציל את חיי הפועלים. הגרמנים שלמו לפועלים משכורות עלובות. חלק מהתוצרת נמכרה בשוק השחור ולפעמים אפילו לחיילים הגרמנים. מפעלים רבים פעלו בסתר. בגטו לודז', בשנתו האחרונה, עבדו כ-90% מתושבי הגטו. בגטו ורשה עבדו כ-60,000 איש באופן רשמי.

◀ **התמודדות יום-יומית עם המוות, מצוקה נפשית וחוסר ודאות :** המוות הפך לתופעה יום-יומית בגטו. קבורת המתים הייתה באחריותם של היודנראט. רבים נאלצו להתמודד עם מות יקיריהם או שכניהם. בתקופות הקשות מתו בגטאות ורשה ולודז' כמה אלפים בחודש. היכולת להמשיך ולחיות בסמוך כל כך למוות, הפכה לנושא מרכזי בחיי הגטו. למרות הכול נרשמו מקרים מעטים בלבד של התאבדויות.

יהודים רבים בגטו נקלעו למצוקה נפשית שנבעה מתחושות של חוסר ידיעה לגבי ההווה (מה קורה במלחמה ?) וחוסר ודאות מוחלט לגבי העתיד (מה הנאצים מתכננים עבור היהודים ?). התנאים הקשים בגטו והתלות המוחלטת כמעט בנאצים הובילו להתפרקותן של הקהילות היהודיות שהיו קיימות לפני המלחמה ודבר זה פגע ביכולתם של היהודים בגטו לפעול בצורה מאורגנת נגד הנאצים.

◀ **פגיעה קשה בחיי הרוח :** הגרמנים שאפו לפגוע בדת היהודית ולא רק ביהודים עצמם. מטרתם הייתה להקשות עד כדי כך שתחוסל התרבות היהודית המפוארת. הם אסרו על קיום בתי ספר ו"חדרים" בגטו, נאסרו תפילה בציבור, חגים וטקסים, נאסרו גם הפצת עיתונים והחזקת מכשירי רדיו. כל הפעילות התרבותית נעשתה בסתר. ובכל זאת, הצליחו היהודים לשמור על תרבותם ואף לפתח אותה בתנאים בלתי-אפשריים ("קידוש החיים" בצד הרוחני).

הפרט, המשפחה והחברה

◀ **חיי הפרט :** המוות היה בכל מקום וכלל בני משפחה וחברים. פחד ואימה היו חלק בלתי נפרד מהחיים, וגרמו לחרדות, לדיכאונות ולייאוש. מלחמת הקיום כללה מאבק אכזרי על מזון ותרופות; שוב ושוב עלה הצורך לבחור בין דאגה לעצמך ובין עזרה לזולת. בגטאות שונים נודעו מקרים מכוערים וחייתיים של חטיפת אוכל. היו גם יחידים מושחתים שהצליחו להתעשר מהמלחמה וסירבו לעזור לזולת. ואולם, בצד תופעות אלו רבו (היו הרבה) הגילויים של רחמים, ויתור, עזרה והצלה. רבים מתושבי הגטו הצליחו לשמור על צלם אנוש למרות המצב הנורא, להקריב מעצמם ולסייע לאחיהם.

◀ **עולמה של המשפחה :** מציאות החיים בגטו פגעה במשפחה. הצפיפות לא אפשרה פרטיות משום סוג והרעב הציב דילמות קשות בפני ההורים. חלק גדול מהגברים נשלחו לעבודות כפייה וכך הפכה האם (אמא) לראש המשפחה. נשים עמדו שעות בתור לקבלת מזון וחלקן למדו להכין אוכל משאריות (כגון קליפות תפוזים). הן היו אחראיות על חלוקת המזון בין בני המשפחה. בנוסף, נאלצו הנשים לתמרן בין עבודתן מחוץ לבית, לבין הצורך לגדל את הילדים הקטנים. ילדי המשפחה הפכו למפרנסים העיקריים. היו בהם שקיבצו נדבות עבור בני משפחותיהם או עבדו בשליחויות. היו גם כאלה שעסקו בהברחת מזון אל תוך הגטו וסיכנו בכך את חייהם. לא הייתה להם ילדות ! הם הפכו לגיבורים. הילדים שפעלו כל הזמן להשגת מזון התנתקו ממערכת החינוך וחלקם הצטרפו מאוחר יותר לתנועות הנוער. היו ילדים שהתארגנו ופעלו בקבוצות (להברחה ולקיבוץ נדבות) והיו גם ילדים שהשתלבו במערכת החינוך הבלתי-חוקית בגטו.

◀ **חיי החברה ו"קידוש החיים"**

דווקא בזמני המשבר ובתנאים הבלתי-אנושיים מצאה החברה היהודית כוחות להמשיך ולקיים את עצמה ואת תרבותה המפוארת. בגטו פעלו מוסדות וארגונים שונים שמטרתם הייתה לשמור על מידה של סדר ושל "נורמליות". בראש הארגונים האלה עמד הארגון החוקי היחידי בגטו – "היודנראט" (פירוט בהמשך). הוא ושאר הארגונים פעלו בשני מישורים: חומרי ורוחני. פירוש המושג "קידוש החיים" : את המושג "קידוש החיים" ניסח (כנראה) הרב ניסנבוים מגטו ורשה שאמר: "חובה על היהודי להגן על גופו. עלינו להישאר בחיים ולהישאר שפויים". כלומר, למרות התנאים הקשים שנוצרו בגטאות, היהודים חייבים לשרוד מבחינה פיזית – ובנוסף גם להישאר בעלי צלם אנוש, עם חיי רוח ותרבות. עקרון "קידוש החיים" בגטו עמד בניגוד לעקרון "המוות על קידוש השם" שגילויים שלו נודעו בקרב קהילות יהודיות בעבר הרחוק. "קידוש החיים" בגטו בא לידי ביטוי במישור החומרי והרוחני.

1. המישור החומרי : יהודי הגטו עשו הכול כדי לשרוד ולהישאר בחיים. בנוסף על הברחת המזון שנעשתה על ידי ילדים או מבריחים מקצועיים, התקיימו בגטו ארגונים שונים שפעלו בהתנדבות. ארגונים אלה הפעילו בתי יתומים, מטבחים ציבוריים, מרפאות, בתי חולים ובתי תמחוי. דוגמה מצוינת לקידוש החיים בתחום החומרי הוא הסיוע שהעביר ארגון "הג'ויינט" היהודי-אמריקאי ליהודים בגטאות (פירוט בהמשך). בנוסף על ארגון "הג'ויינט" פעלו בגטו ארגוני סעד אחרים שהתבססו על תרומות שהגיעו בחלקן אפילו מעשירי הגטו. גם תנועות הנוער וועדי הבתים הגישו עזרה סוציאלית לנזקקים (על כך בהמשך). בגנרל-גוברנמן פעל גם ארגון סעד פולני שהוקם בחסות הגרמנים.

כמו כן, התפתחה בגטאות תפיסה ש"עבודה חוסכת דם". היהודים בגטו ידעו שכל זמן שהם מספקים מוצרים לצבא הגרמני – יש סיכוי גדול שהם יישארו בחיים. המטרה הייתה לייצר כמה שיותר. **דוגמה** טובה לעבודה יצרנית היה **גטו לודג'**. ראש היודנראט בלודג' – חיים רומקובסקי – פעל להקמתם של למעלה ממאה מפעלים בתוך הגטו. מפעלים אלה העסיקו קרוב ל-90% מיהודי הגטו אשר עסקו בנגרות ובחייטות, ייצרו מזרנים, מברשות, בגדים וצעצועים. חלק מהסחורה נמכר לפולנים, וחלק נמכר לחיילים הגרמנים בגלוי ובסתר. חומרי הגלם הוברחו אל תוך הגטו. בזכות יעילותו שרד גטו לודג' למעלה מארבע שנים! יותר מכל גטו אחר.

2. **המישור הרוחני** : המושג "קידוש החיים" לא התייחס רק לצד הפיסי. במטרה לשמור על צלם אנוש, שמרו היהודים על חיי רוח ויצירה והקימו מערכת תרבותית רחבה. מערכת זו כללה בתי ספר וגנים, תיאטראות, ספריות, קונצרטים, עיתוני מחתרת (סודיים), הרצאות ועבודות מחקר. סופרים ומשוררים פעלו ויצרו בגטאות הגדולים. תופעה מיוחדת במינה הייתה פעולת תיעוד רחבה: רישום פרטני של קורות הגטו ושמירתו בסתר לדורות העתיד. תופעה נפוצה נוספת הייתה כתיבת יומנים. הפעילות התרבותית הרחבה עמדה בניגוד גמור לתנאי החיים הקשים, והוכיחה שייצר החיים עדיין קיים ביהודים. רב המוסדות התקיימו במחתרת. בתי הספר, למשל, התקיימו בבתים פרטיים והמורים התחלפו לא פעם בגלל המחלות והמוות. מקום חשוב בפעילות התרבותית תפסו תנועות הנוער הרבות שפעלו בגטאות וביניהן "השומר הצעיר", "עקיבא" ובית"ר.

• **שמירה על הדת** : בנוסף לחיי התרבות החילוניים נעשו מאמצים לשמר את חיי הדת. למרות האיסורים מצד הנאצים והסכנה למי שייתפס, יהודים הקפידו לערוך תפילות ציבוריות בסתר, לקיים את החגים במועדם, לאפות מצות בפסח, וללמוד תורה ב-"חדרים" ובישיבות. כמו כן, נפתחו מחדש חלק מבתי הכנסת שהנאצים סגרו בחודשים הראשונים של המלחמה.

◀ **דוגמה מגטו אחד : גטו ורשה.**

בגטו ורשה התקיימו למעלה מ-50 קורסים להכשרה מקצועית; חברת "אורט" ארגנה קורסים לחקלאות; שתי גימנסיות עבריות פעלו בסתר; חמישה תיאטראות פעלו והועלו בהם 160 מחזות; נערכו תחרויות ציור ופיסול; עשרות יצירות ספרותיות נכתבו; חוקרים יהודיים המשיכו לפרסם מאמרים בעיתונות המחתרת; ילדים למדו עברית, תנ"ך, היסטוריה יהודית וספרות. בגטו הוקם ארכיון מחתרת בשם "עונג שבת" שהטמין חומר תיעודי באדמה, בתוך כדי חלב אטומים או קופסאות ממתכת. מנהל הארכיון היה ההיסטוריון ד"ר עימנואל רינגלבלום. תיעוד התקופה והיום-יום היה דרך נוספת להתמודדות רוחנית עם קשיי החיים בגטו. חלק גדול מהחומר שהוטמן על ידי "עונג שבת" נמצא אחרי המלחמה.

בוורשה התפרסם ד"ר **יאנוש קורצ'אק**, שהיה רופא וסופר וניהל בגטו בית יתומים. קורצ'אק לימד וחניך את היתומים, ובמקביל סייע להם להשיג מזון ולבוש. כאשר התחילו המשלוחים למחנה-ההשמדה טרבלינקה סירב קורצ'אק לעזוב את הילדים למרות שהותר לו, ובחר ללכת אתם אל תאי הגזים.

ארגונים נוספים שפעלו בגטו

1. המוסד לעזרה עצמית : מוסד זה הוקם בורשה ושלוחותיו פעלו בכל שטחי הגנרל-גוברנמן. המוסד הפעיל רשת של ועדי בתים שעזרו למשפחות נזקקות והגיש עזרה גם לפליטים מחוסרי בית. מימון הפעולות של המוסד לעזרה עצמית נעשה באמצעות ארגון "הג'ויינט" האמריקאי, וכן באמצעות הלוואות מעשירי הגטו.
2. וועדי בתים : ארגונים אלה צמחו מלמטה, מתוך התושבים בגטו, ולא על פי ההוראות של היודנראט. בשכונות שונות קמו ועדי בתים על בסיס התנדבותי, מתוך תושבי השכונה עצמה. המתנדבים שמרו על הסדר בבתי המגורים הצפופים, שמרו על הילדים והעסיקו אותם בזמן שההורים הלכו לעבודה, אספו ספרים ומשחקים, ארגנו פעולות ניקיון ופעולות חינוכיות והקימו מטבחים משותפים. ועדי הבתים הקימו "פינות לילד" בהן הופעלו הילדים על ידי מדריכים מבוגרים ובני נוער.
3. ארגון "הג'ויינט" : ארגון יהודי-אמריקאי שהוקם בשנת 1914. הארגון פעל לטובתם של יהודים בכל רחבי העולם. בזמן המלחמה העביר הארגון מוצרים רפואיים, ציוד בסיסי ומזון ליהודים בגטאות, ואף עזר במימון ארגוני עזרה-עצמית שפעלו בתוך הגטאות. הנאצים אפשרו לארגון הג'ויינט להעביר לגטאות כסף ומוצרים שכן הדבר שירת את האינטרסים הכלכליים שלהם בזמן המלחמה. עד 1941 פעל הארגון בחופשיות יחסית ויחסיו עם היודנראטים היו טובים. כאשר נסגרו הגטאות וארה"ב הצטרפה למלחמה (1941) לא התאפשר עוד לארגון לפעול במזרח אירופה.
4. "צנטוס" : ארגון יהודי בפולין שפעל להקמתם והפעלתם של בתי יתומים, פנימיות, מעונות יום, קייטנות ומטבחים שהעניקו סיוע לילדים יהודים שנותרו בזמן המלחמה ללא הורים ומשפחה. הארגון הסתייע בכספי תרומות (למשל של ארגון הג'ויינט) ובתי היתומים שהקים העניקו לילדים מחסה, מזון, ביגוד וכן מסגרת חינוכית, לימודית וחברתית. אחד מחברי הארגון – אהרון קונינסקי – הקים בית יתומים ברחוב מילנה בגטו ורשה, ובדומה ליאנוש קורצ'אק, נשאר עם חניכיו הצעירים ונרצח איתם בתאי הגזים בטרבלינקה.

תנועות הנוער בגטו

במזרח אירופה היו תנועות נוער יהודיות עוד לפני השואה. תנועות הנוער עסקו בפעילות ענפה (רחבה) כגון הרצאות, עיתונים, טקסים וטיולים. בין תנועות הנוער הציוניות היו : השומר הצעיר, בית"ר, החלוץ, הצופים, ובני עקיבא. עד לתחילת המלחמה (1939), לא השתתפו בני תנועות הנוער בהנהגה היהודית אלא התרכזו בעיקר בפעילות במסגרת התנועה. עם תחילת הכיבוש הגרמני השתנה המצב. חלק מאנשי ההנהגה הישנה נרצח וחלק אחר ברח. גם מתוך מנהיגי תנועות הנוער היו כאלו שברחו. בתוך זמן קצר החליטו חלק מהמדריכים הבכירים לשוב לאזור הכבוש כדי לא להפקיר את חניכיהם. מטרתם הראשונית הייתה לשקם את המסגרות של הנוער תחת הכיבוש (בגטאות) ולארגן אותן במחתרת. עדיין לא היה זה מרד פעיל נגד הנאצים אלא רק ניסיון לשרוד ולהעניק משמעות לחיים בגטו.

◀ פעולותיהן של תנועות הנוער בגטאות

1. עיתונות מחתרת : תנועות הנוער היו פעילות מאוד בקיומם ובהפצתם של עיתוני מחתרת בגטאות (בעיקר בגטו ורשה). בעיתונים פורסמו ידיעות על החיים בגטאות, ידיעות על המצב במלחמה ואפילו ידיעות מארץ ישראל. כמו כן עודדו העיתונים את יהודי הגטו להתנגד לגרמנים. מסר מפורסם שהועבר בעיתונות המחתרת היה במשפט : "היינו שם, אך לא חיינו שם" שניתן להבינו כביטוי למציאות המיוחדת והנפרדת שהקימו לעצמם חברי תנועות הנוער. עיתונות המחתרת הייתה חשובה בעיקר בגלל שיהודי הגטו נותקו לחלוטין מהעולם שסביבם.
2. טיפול חיי התרבות בגטו : תנועות הנוער ארגנו קורסים לעברית, ספריות במחתרת, סמינרים והרצאות (במקום בתי ספר), והפיצו בגטו את הרעיונות הציוניים. בגטאות מסוימים היו אפילו קיבוצי הכשרה לעלייה לארץ ישראל שם למדו הצעירים על חקלאות והגשמה ציונית באמצעות עבודת כפיים.
3. קישור בין הגטאות : חברי תנועות הנוער מלאו תפקיד חשוב כאנשי קשר בין הגטאות השונים. הם הקימו רשת של שליחים שסיכנו מאוד את חייהם (בעיקר שליחות שאת זהותן היהודית היה קשה לגלות). כך אפשר היה להעביר מסרים מגטו לגטו ולדעת מה קורה בכל מקום.
4. הצלת חיי יהודים : אנשי תנועות הנוער זייפו תעודות זהות, דרכונים ותעודות מעבר, הסתירו פליטים ועזרו בהברחת סחורות. כמו כן, עזרו בהברחת יהודים לארצות ניטרליות והצילו בדרך זו גם ילדים.
5. עזרה לנזקקים בגטו : תנועות הנוער השתתפו גם בהגשת סעד ועזרה סוציאלית לנזקקים מכל הגילאים ומכל חלקי החברה בגטו. בדרך זו לקחו חלק פעיל ב"קידוש החיים" בגטו.
6. טיפול הנהגה אלטרנטיבית : תנועות הנוער חנכו את צעיריהן על בסיס ערכי הציונות ואהבת ארץ ישראל, הגשמה פעילה, לקיחת אחריות ועזרה לזולת. ככל שהתקדמה המלחמה ומצב הגטאות החמיר – הדגישו מנהיגי תנועות הנוער את הצורך בהנהגה שונה מזו שהציע היודנראט, הנהגה שצמחה מתוך הגטו ולא הנהגה "מטעם" ; הנהגה שאיננה כפופה בשום צורה לנאצים ולהוראותיהם.

משמעותה של התנועה עבור הצעיר החבר בה :

אל תנועות הנוער הצטרפו צעירים רבים מהנוער העוזב בגטאות. צעירים אלה הסתובבו ברחובות חסרי מעש ומיואשים ותנועות הנוער העניקו להם תקווה ואף הרבה מעבר לכך : "קן" התנועה, מקום המפגש, הפך לבית לחברי התנועה הצעירים. הם מצאו בו חברה ושותפים, אוזן קשבת, הכוונה ותמיכה נפשית. התנועה הפכה תחליף למשפחה המפורקת. הפעילות הרחבה והמגוונת במסגרת התנועה העניקה לצעיר משמעות חדשה לקיומו בגטו ומלאה את יומו הקשה בעשייה ובהתלהבות. התנועות הציוניות הצליחו להחדיר בצעירים גם את הכמיהה לארץ ישראל ולריבונות. כך יצרו תנועות הנוער מציאות אלטרנטיבית עבור הצעירים והעניקו להם כוח לשרוד בתנאים הקשים של הגטו.

מלחמת העולם השנייה – מהלכים עיקריים בראשית המלחמה

לאחר עלייתו לשלטון פעל היטלר גם בתחום מדיניות החוץ. לשם העצמתה של גרמניה, ביטלו הנאצים את חוזה ורסאי ובנו צבא חזק, אשר כלל את חיל האוויר המתקדם ביותר בעולם. מעצמות המערב, בריטניה וצרפת, נקטו במדיניות פיוס, מדיניות של ותרנות והשלמה, אשר אפשרה לנאצים לספח ללא קרב את אוסטריה ולהשתלט על צ'כוסלובקיה. בנוסף חתמה גרמניה על 'ברית הפלדה' עם איטליה ועל הסכם אי-התקפה עם בריה"מ, הסכם אשר הבטיח כי לא תותקף ע"י הסובייטים. שמונה ימים לאחר חתימת ההסכם פלשה גרמניה לפולין ומלחמת העולם השנייה פרצה.

פלישת גרמניה לפולין

ב 1 בספטמבר 1939 פלשה גרמניה לפולין. בעקבות הפלישה הכריזו בריטניה וצרפת על מלחמה כנגד גרמניה הנאצית (אך עדיין לא נלחמו בה בפועל) והחלה מלחמת העולם השנייה.

הגרמנים נקטו בשיטה שנקראה "מלחמת בזק", מלחמה בה ריכוזו עוצמה צבאית חסרת תקדים שאפשרה לנוע במהירות אל היעדים, מבלי שהאויב מספיק להיערך. צבאה של פולין התמוטט עוד בשבוע הראשון של המלחמה. הממשלה הפולנית ומפקדי הצבא הבכירים נמלטו אל מעבר לגבולות המדינה, ובצבא המובס השתררה אנדרלמוסיה טוטאלית. מפקדים זוטרים וחיילים מן השורה המשיכו להילחם אך לשווא.

ב-17 בספטמבר, חצו צבאות ברית-המועצות את הגבול הסובייטי-פולני הישן ותפסו את שטחי אוקראינה וביילורוסיה המערביים - שטחים שהיוו עד פרוץ המלחמה את החלק המזרחי של פולין.

ב-27 בספטמבר, נכנעה וארשה הבירה וב-2 באוקטובר השתלט הצבא הגרמני על נקודת ההתגוננות האחרונה על אדמת פולין. פולין איבדה תוך פחות מחודש את כל צבאה, שמנה מיליון חיילים: 700,000 חיילים נפלו בשבי והועברו לעבודות כפייה בגרמניה, 70,000 נהרגו והיתר נפצעו.

מדינת פולין חולקה לשלושה חלקים והפסיקה להתקיים: החלק המזרחי בידי בריה"מ, החלק המערבי סופח לגרמניה והחלק המרכזי הועבר לשליטת מושל צבאי.

הפלישות לסקנדינביה

ב-30 בנובמבר 1939 בריה"מ פלשה לפינלנד. הצבא האדום נתקל בקשיים לא צפויים בפינלנד ובשלב הראשון של המלחמה, הצבא הפיני הצליח ללכוד ולהשמיד 200 אלף חיילים סובייטים. מול העוצמה הסובייטית, הפינים הפעילו לוחמת גרילה מוצלחת בעזרת מגלשי סקי. הפיקוד הגרמני הסיק מהביצוע הכושל של הצבא האדום בפינלנד כי הצבא הסובייטי אינו בעל כושר לחימה של ממש ומכיוון שעומות צבאי עם ברית המועצות נחשב לדבר בלתי-נמנע, רצוי להקדים את העימות כמה שניתן.

ב-9 באפריל 1940 התקיפה גרמניה את דנמרק ואת נורבגיה. דנמרק נכנעה מיד, ואילו לנורבגיה סייעו כוחות בריטיים וצרפתיים, אולם פלישת הגרמנים להולנד ובלגיה גרמה לבריטים ולצרפתים לפנות את כוחותיהם מנורבגיה, מה שהביא לנפילת נורבגיה בידי הנאצים.

כיבוש מערב אירופה

לאחר מלחמת העולם הראשונה, הקימו הצרפתים את קו מז'ינו בגבול עם גרמניה, כדי שבמקרה של מלחמה, הגרמנים יתקשו לפלוש לצרפת. על כן, גרמניה החליטה להשתלט על הולנד ובלגיה כדי לתקוף את צרפת מצפון, תוך עקיפת קו מז'ינו. תכניתם של הגרמנים צלחה וב- 15 במאי הולנד נכבשה. שבועיים אחריה נכבשה גם בלגיה. מאחר וצרפת ריכזה את מירב כוחותיה בקו מז'ינו, חייליה לא יצאו להתקפה כנגד הגרמנים. הדבר אפשר לנאצים לפלוש מבלגיה לצרפת, תוך הפעלת מלוא העוצמה ולהכניע אותה תוך שישה שבועות בלבד!

ב-14 ביוני נפלה פאריס, וב-22 ביוני 1940, חתמה צרפת על הסכם שביתת-נשק (שהיה בעצם חוזה כניעה) עם גרמניה הנאצית. צרפת חולקה לשני אזורים: הגדול - צפון צרפת עם פאריס הבירה, שהוכרז כשטח-כיבוש גרמני תחת שלטון המפקד הצבאי הגרמני, והקטן - דרום צרפת עם המרכז בעיר וישי, הכפוף רשמית לשלטונו של המרשל פטן, בעל-בריתה של גרמניה הנאצית. לאחר כניעת צרפת נותרה בריטניה המדינה היחידה במערב אירופה שהמשיכה להילחם בגרמניה.

הקרב על בריטניה

בשלב הבא, תכננה גרמניה לשחק את בריטניה ולפלוש גם אליה. כהכנה לפלישה החל חיל האוויר הגרמני בהפצצות על ערים, מרכזי תעשייה ונמלים בבריטניה. ההפצצות גרמו לנזק עצום. לונדון, בירת בריטניה, הופצצה במשך 57 ימים ברציפות, אולם, בריטניה לא נכנעה. טייסי חיל האוויר הבריטי נלחמו בגבורה ולא אפשרו למטוסים הגרמנים להשיג עליונות. איכות מטוסי הקרב של הבריטים ורוח הלחימה של הטייסים נטרלו את העדיפות המספרית של מטוסי האויב. לאחר חצי שנה של קרב אווירי החליטו הגרמנים לעשות הפסקה בקרב מול בריטניה. הקרב על בריטניה היה הקרב הראשון אשר בו הגרמנים לא ניצחו והחליטו לסגת.

כיבוש דרום מזרח אירופה

לאחר שכבש את מערב אירופה, שאף היטלר להרחיב את שליטתו גם למדינות דרום מזרח אירופה. באוקטובר 1940 פלש מוסוליני, שליט איטליה, ליוון. הוא נתקל בהתנגדות קשה מצד צבא יוון ומצד כוחות עזר בריטיים. כתוצאה מהתנגדות זו ספג צבאו של מוסוליני אבידות כבדות וגורש מיוון. באפריל 1941 נלחצה גרמניה לעזרת מוסוליני וכבשה את יוון. כעבור חודש כבשה גם את האי כרתים.

עד סוף שנת 1940 הצליחו הנאצים לצרף ל"מדינות הצייר" (המדינות התומכות בגרמניה ואיטליה) את הונגריה, רומניה וبولגריה. במדינות אלה מינו הנאצים שליטים לאומניים, אשר תמכו בגרמניה, ואולצו לחתום על הסכמים, המחייבים את אותם שליטים לנהוג על פי רצונותיו של היטלר.

לאחר שגם יוגוסלביה הצטרפה למדינות הצייר, פרץ בה מרד כנגד תומכי הנאצים. היטלר זעם על הבגידה היוגוסלבית ובתגובה שלח כוח צבאי כדי לכבוש את המדינה. לאחר כניעת יוגוסלביה צמחו בה מחתרות, אשר הכריזו על מרד בנאצים. יוגוסלביה הפכה למדינה הראשונה בה הוקמה תנועה פרטיזנית רבת-ממדים, שנלחמה ללא הרף בכובש הנאצי.

מלחמת העולם השנייה – 1941 (מבצע ברברוסה) עד 1945

- הכוחות הגרמנים כבשו את רוב שטחה של צפון אפריקה, כשבראשם עומד ארווין רומל. רומל התקדם עם כוחותיו לכיוון מצרים.
- בקיץ 1941 פלש כוח גרמני אדיר לשטחי ברה"מ, ב"מבצע ברברוסה". אחרי הכוח הלוחם התקדמו 4 יחידות מיוחדות "אייזנצגרופן" (עוצבות הפלדה), שתפקידן היה "לטפל" באוכלוסייה המקומית (רצח יהודים).

הצבא הגרמני התקדם לתוך ברה"מ והגיע למרחק של עשרות קילומטרים מהבירה מוסקבה. הצבא האדום התארגן והשיב מלחמה. הצבא הגרמני נעצר ונבלם בזכות הסיבות הבאות: הרוסים נקטו בשיטת "האדמה החרוכה" – שריפת הכפרים אותם נטשו כדי לא להותיר אספקה לגרמנים ואף "גנרל חורף" גויס למערכה. הכוונה כמובן לאקלים החורפי הקשה בברה"מ. הגרמנים לא היו ערוכים אליו ולכן הרבה מאוד לא שרדו אותו ואף הדלק קפא ומנע התקדמות. הדבר האחרון: הצבא הרוסי היה נחוש להלחם ולהדוף את הגרמנים, יוזף סטאלין שנשאר במוסקבה ולא עזב אותה למרות סכנת הכיבוש הגרמני היה סמל גבורה עבור חייליו. **בסטאלינגרד התחיל המפנה במלחמה.** צבא הפלישה הגרמני נאבק על העיר מבית לבית עם הצבא האדום, עד שנאלץ להיכנע לכוחו העדיף.

- ב- 7.12.1941, יום ראשון בשעה 7:55 בבוקר התקיפו מאות מטוסים יפנים את צי האוקיינוס השקט האמריקאי בנמל הפנינים (pearl harbor). בהתקפה נפגעו קשות הצי ונשיא ארה"ב – פרנקלין דלנו רוזוולט – הכריז על כניסת ארה"ב למלחמה.

שנת המפנה הייתה ב- 1942: הצבא האדום בלם את הגרמנים בסטאלינגרד ובפאתי מוסקווה. האמריקנים נכנסו למלחמה וניצחון בריטי ראשון על כוחות גרמנים הושג באל עלמיין אשר במצרים, כאשר מונטגומרי הצליח לנצח את "הקורפוס האפריקני" של רומל. הסכנה הוסרה מעל מצרים וארץ ישראל.

היפנים שהקימו לעצמם אימפריית ענק באזור האוקיינוס השקט, התקדמו וכבשו עוד איים ואזורים בשליטה אמריקאית. האמריקאים השיבו מלחמה ובסדרה ארוכה וקשה של קרבות החלה תפנית במלחמה, כאשר האמריקאים מתקדמים ומנצחים את היפנים.

במקביל המשיכה הלחימה בצפון אפריקה, כאשר כוחות אמריקנים ובריטים מנצחים שם את הכוח הגרמני.

מכאן הייתה היוזמה בידי בנות הברית, וכוחות ראשונים פלשו לאיטליה, במבצע המכונה "מבצע לפיד".

בהחלטה משותפת של "שלושת המנהיגים הגדולים: צ'רציל, רוזוולט וסטאלין נקבעה הפלישה לצרפת. ב- 6.6.1944, התקיפו כוחות משולבים אמריקנים, בריטים, קנדים, אוסטרלים וצרפתים את חופי צרפת בנורמנדי.

מה שכוונה ה-D-day. הנחיתה בנורמנדי הייתה קרב קשה ביותר. מאות אלפי חיילים היו מעורבים במבצע שנקרא "אוברלורד" (Overlord). מבצע ששילב נחיתה מהיבשה, עם צניחה ואף הנחתת דאונים. הכוחות נתקלו בהתנגדות קשה ממבצרי החוף הגרמנים.

כוחות בנות הברית התקדמו לכיוון גרמניה ממזרח (הרוסים) וממערב (כל השאר), תוך לחימה לא קלה. מדינות אירופה שוחררו תוך כדי כך, עד שהכוחות נפגשו על גדות נהר האלבה בגרמניה.

במהלך התקופה הזו הפציצו מטוסי בנות הברית את ערי גרמניה בהפצצות כבדות ביותר. בתחילת מאי 1945, כשכוחות רוסיים היו בכניסה לברלין התאבד היטלר. זה אפשר לגרמנים להיכנע באופן מסודר, לכוחות בנות הברית, כשהם מעדיפים להיכנע לאמריקאים. **המלחמה באירופה הסתיימה ב-8-9.5.1945.**

באוקיינוס השקט נמשכה הלחימה הקשה. כוחות בנות הברית התקדמו, אך היפנים לא ויתרו והשתמשו הרבה בנשק הקאמיקזה – טייסים מתאבדים נהרגו עם מטוסייהם על מטרות אמריקאיות.

בתחילת ספטמבר אישר נשיא ארה"ב – הארי טרומן – להשתמש בנשק החדש והמרשים: פצצה אטומית. העיר הירושימה ביפן הופצצה ב-6.8.945 בפצצה יחידה – התוצאה הייתה אזור שלם שנמחה מעל פני האדמה וכ-140,000 הרוגים עד סוף השנה. שלושה ימים אחר כך הופצצה גם נגסקי בצורה דומה. **הפצצות אלה הביאו לכניעתה של יפן. ב-2.9.1945 חתמו היפנים על הסכם כניעה לגנרל דגלס מקארטור, מפקד הכוחות האמריקאים באזור.**

זה היה סיומה של המלחמה. ההערכה היא כי כשישים מיליון בני אדם נהרגו במלחמה.

רעיון "הסדר החדש" והצעדים שנקטו הנאצים להגשמתו, בתקופת המלחמה

- היטלר קבע: "ראשית: כבוש! שנית: שלוט! שלישית: נצל!"
- עיקר הרעיון היה – הקמת סדר חברתי-כלכלי-מדיני על בסיס האידיאולוגיה הנאצית, שיחליף את הסדר הקיים, במבנה חדש ובחוקים חדשים אשר יקבעו אלו עמים זכאים לחיות בעולם, מה מקומו של כל עם ועם, מהם גבולות המדינות, כיצד יתפתחו העמים ומה יהיה אופי היחסים ביניהם.
- סדר חדש זה ניתן להקים רק לאחר הרס העולם הישן והוא יבטיח את קיומו של הרייך הגרמני בן אלף השנים.
- המיון של העמים האירופיים נעשה בהתאם לתורת הגזע:

הקשר בין מבצע ברברוסה (הפלישה הגרמנית לברית המועצות) לתחילת

ההשמדה:

ביוני 1941 חל מפנה מדהים במלחמה: היטלר שראה כי אינו מצליח להכניע את בריטניה (מבצע ארי הים), החליט להפר את הסכם אי-התקיפה (ריבנטרופ מולוטוב) ולפלוש לברית המועצות.

הצבא הגרמני היכה ברוסים ותוך חודשים ספורים כבש שטח עצום והגיע כמעט עד למוסקבה. המשמעות של מהלך זה הייתה שקרוב לארבעה מיליון יהודים נוספים אשר התגוררו בליטא, לטביה, אסטוניה, אוקראינה ורוסיה נפלו לידי הנאצים.

עם עליית הנאצים לשלטון ועד פרוץ המלחמה, מדיניות הנאצים נועדה לעודד הגירה של יהודים אל מחוץ לגרמניה. לאחר כיבוש פולין, ריכזו הנאצים את יהודי פולין בגטאות, בתנאי מחייה קשים ביותר. במקביל, ניסו הנאצים למצוא פתרונות לריכוז יהודים במקום מסוים.

אולם, בעת הפלישה לברית המועצות השתנתה המדיניות כלפי היהודים למדיניות חדשה: מדיניות השמדה.

בעקבות הצבא הגרמני שפלש לרוסיה, נכנסו 4 יחידות מיוחדות - **האיינזצגרופן ("עוצבות המבצע")**. כל יחידה מנתה בין 800 ל 1200 חיילים. יחידות אלו התלוו לצבא הגרמני, ומשימתם הייתה "לטפל" אוכלוסייה היהודית.

השמדת היהודים החלה עם פלישת גרמניה לשטחי ברה"מ. פלישה זו מכונה "מבצע ברברוסה". מאחורי החלטת הגרמנים להתחיל להשמיד יהודים בשטחי ברית המועצות, ניצבים ארבעה שיקולים עיקריים:

1. **מלחמה אידיאולוגית נגד "הבולשביזם היהודי"** - הכיבוש יצר הזדמנות לחסל את הקומוניזם היהודי

ובכך ליצור מרחב מחיה נקי מיהודים ומהאידיאולוגיה הקומוניסטית, משום שהיהודים והקומוניסטים נתפסו במחשבה הנאצית כאחד. עבור הנאצים המלחמה במזרח עמדה להיות מלחמה לחיים ולמוות נגד האויב הקשה ביותר ובמלחמה כזאת הכל היה מותר והותרו כל ההגבלות. עם הפלישה לברית-המועצות קיבלו הכוחות פקודות להשמיד את פקידי המשטר הקומוניסטי והיהודים במנגנון המפלגה: בהנחיות לחיילי הצבא הגרמני ערב הפלישה לברית המועצות, 4 ביוני 1941 נאמר: **"הבולשביזם הוא אויב נפשו של העם הגרמני הנציונאל סוציאליסטי . גרמניה חייבת להיאבק בהשקפת עולם מפוררת זו ובנשאייה. המאבק הזה מחייב את נקיטתם של אמצעים אכזריים ונמרצים נגד המסיתים, נגד לוחמי הגרילה, נגד המחבלים ונגד היהודים הבולשביקים ואת חיסולה המוחלט של כל התנגדות פעילה או סבילה"**. (כריסטופר בראונינג, הדרך אל הפתרון הסופי, עמ' 243)

2. **מספר היהודים בשטחי הכיבוש** - עם הכיבוש נוספו עוד כ-4 מיליון יהודים והיה צורך "לטפל" בבעיה זו

בדרך אחרת מהמקובל עד כה. לא ניתן להמשיך עם הריכוז בגטאות והגירה בשל קשיים לוגיסטיים וכלכליים. כל התכניות של הנאצים ל"טיפול בבעיית היהודים" נכשלו והייתה הבנה שניתן לנהוג באופן רצחני ושזו המדיניות של ההנהגה. על רקע זה היתה היוזמה לרצח של הגורמים בשטח עצמו, ולא בהכרח באה "מלמעלה".

3. **שיתוף פעולה של התושבים המקומיים** – חלק מהאוכלוסייה המקומית שיתפה פעולה עם הנאצים ולקחה חלק ברצח של יהודים על ידי הקמת משטרה מקומית שלקחה חלק בהסגרת יהודים ובהריגתם. בנושא זה היתה תרומתם של הליטאים, האוקראינים ואחרים גדולה במיוחד.

4. **תפיסת "המזרח" במחשבה הגרמנית**: במסורת הלאומית הגרמנית נחשב המזרח ובעיקר ברית המועצות, כמקום פרימיטיבי, ברברי וחסר תרבות וערכים. המזרח נתפס גם כמקום "מזוהם" מיהודים וקומוניסטים. כלומר, ערכי המוסר וההומניזם המערבי אינם חלים על המזרח, לפי התפיסה הגרמנית והנאצית. עם הפלישה הגרמנית לברית המועצות, כאשר המרחק מהבית ומדעת הקהל הגרמנית והעולמית הלך וגדל, הלך והותר הרסן המצפוני מעל הכוחות הגרמנים. דבר זה הוביל לפגיעה חסרת תקדים בחומרתה ובהיקפה ביהודים, ולחיפוש אחר פתרונות קיצוניים, יותר ויותר, להשמדתם. גרמניה הנאצית לא ייחסה כל חשיבות להתנגדות שעלולה לצמוח בדעת הקהל המקומית למעשי הרצח. יחס הבוז לעמים הסלאבים הנחותים גרמו לתחושה שאין צורך להתחשב ואין שום עכבות מוסריות.

ועידת ואנזה

ועידת ואנזה (רובע מגורים בברלין) נועדה כדי לדון בפרטי הפתרון הסופי – השמדתם ההמונית של יהודי אירופה. הועידה לא נועדה כדי להחליט על תכנית 'הפתרון הסופי', אלא על אופן ביצועה. הכינוס הוזמן ב 20.1.1942 ע"י ריינהארד היידריך, ראש משטרת הביטחון. בועידה נכחו 15 פקידים בכירים, שהשתייכו לגופי השלטון שהיו מעורבים בחריצת גורלם של יהודי אירופה.

מי הוזמן לוועידה?

1. **נציגי מספר משרדים ממשלתיים** כגון משרד הפנים, משרד החוץ, משרד המשפטים ומשרד התחבורה. הוזמנו נציגי אותם משרדים ממשלתיים שאמורים למלא תפקיד חשוב בפתרון הסופי.
2. **נציגי שלטונות הכיבוש הגרמניים** באזורים שונים באירופה. על מנת להוציא לפועל פתרון סופי בנוגע ליהודים, היה צורך לשתף פעולה עם נציגי שלטונות הכיבוש באזורים השונים.
3. **נציגי הצבא וזרועות הטרור השונות**, כגון הס"ס והגסטאפו. נציגי הס"ס כללו את אדולף אייכמן מהמחלקה היהודית, שרשם את הפרוטוקול של הישיבה והתמנה כאחראי על המבצע בכפוף להיידריך. האנשים שזומנו ידעו ללא ספק על הרצח ההמוני המתבצע כבר חצי שנה בשטחים הכבושים במזרח אירופה (בורות הירי, משאיות גז). כמו כן, היה ברור להם לחלוטין מהי התוכנית עליה הצביע היידריך בישיבה. במהלך הדיון המשתתפים לא דיברו ברמזים, אלא אמרו במפורש "הפתרון הסופי לבעיה היהודית".

מטרות הועידה

1. **הבהרת עניינים** – הובהר רשמית לנציגי משרדי הממשלה ולרשויות המנהל באזורי הכיבוש שמבצע הרצח ההמוני מתבצע כבר מזה חצי שנה במזרח אירופה ועתיד להתרחב ולהקיף את כלל יהודי אירופה.
2. **הסדר פתרון סופי לבעיית היהודים** – ועידת ואנזה התכנסה כדי להדגיש שכעת מדובר על מבצע מקיף בכל אירופה, בניגוד למה שהיה בעבר, ולכן כולם צריכים להיות שותפים לפעולה זו. פתרון כולל דורש מתן תשומת לב

לכל התחומים. היידריך רצה לגבש תוכנית, אשר תקבע מי יחליט על סדר הגירוש של הקהילות היהודיות, ושתפנה חלק מהמגורשים למחנות עבודה.

3. **תיאום בין היחידות השונות** - ליצור תיאום בין המשרדים והרשויות, כדי שיושג שיתוף פעולה והירתמות כוללת לביצוע תוכנית ההשמדה בקנה-מידה אירופאי. היידריך רצה לתאם את העמדות של כולם בדבר הפיתרון הסופי של שאלת היהודים.

הנושאים שהועלו בוועידה

1. **קביעת מספר היהודים בארצות הכבושות** - היידריך הציג נתונים, לפיהם למעלה מ-11 מיליון יהודים חיים באירופה. הוחלט שיש לשלוח אותם ברכבות למזרח אירופה.
 2. **ניצול היהודים** - ניצולם ככוח עבודה המוני וזול, כמו למשל בסלילת כבישים. ההנחה הייתה שרובם ימותו במהלך עבודות הפרך. כמו כן, הוחלט כי היהודים שישרדו את תנאי העבודה הקשים יהיו ודאי החזקים יותר ולכן הם יטופלו "טיפול מתאים".
 3. **נערך דיון על קביעת כללים לפיתרון הצאצאים ונישואי התערובת**. הוחלט שבני תערובת מדרגה ראשונה (כלומר, יהודים ששניים מסביהם וסבותיהם יהודיים) יטופלו יירצחו או יעוקרו, ואילו בני תערובת מדרגה שניה יהיו שווים לבני הדם הגרמני, להוציא מקרים מיוחדים בעלי "הופעה פגומה".
 4. **הוחלט להקים מחנה מיוחד** - מחנה טרזינשטאט, שנמצא בצ'כיה, שימש במקורו כגטו ליהודי פראג ונהפך למחנה מיוחד עבור שלושה "סוגים" נוספים של יהודים: זקנים, בעלי נכויות קשות וותיקי מלחמת העולם הראשונה בעלי אותות הצטיינות יחד עם יהודים גרמניים מפורסמים.
- עם הזמן, טרזינשטאט הפך גם למחנה ראוה. בשני מקרים שונים ניתן לנציגי הצלב האדום הבינלאומי לבקר שם, עם כי האסירים תודרכו היטב קודם לכן מה עליהם לעשות עם בואם. כתוצאה מכך, תנאי החיים שם היו טובים לאין שיעור יחסית לתנאים בשאר המחנות והגטאות; היו שם ספריות, ואפילו תחרויות כדורגל. אולם בסופו של דבר כמעט כולם נרצחו ויותר מ-120 אלף יהודים נשלחו משם למחנות ההשמדה.

מקומה של הוועידה בתהליך ביצוע הפתרון הסופי

- **ועידת ואנזה מסמלת את ראשיתו של הפתרון הסופי** - בוועידת ואנזה ניתן האור הירוק לרצח כל יהודי אירופה. הוועידה הפכה את רצח היהודים לרצח טוטאלי, והיא זו שהעניקה את הלגיטימציה להפעיל את מכונת ההשמדה במלוא העוצמה.

- **ועידת ואנזה מסמלת את ראשית שיטת ההשמדה ההמונית והשיטתית** - ועידת ואנזה מהווה מעין "קפיצת מדרגה" בשלבי ההתפתחות של הפיתרון הסופי - מעבר מפעולות רצח מקומיות (בורות הירי, למשל) למבצע מתוכנן כולל של חיסול יהדות אירופה. השמדת העם היהודי הוצבה כפיתרון כולל, שצריך להקיף את כל יהדות אירופה, והביצוע צריך להתקדם בכל מקרה, בלי קשר למצב במלחמה.

בוועידת ואנזה נקבעו התוכניות והתאומים להוצאת המבצע אל הפועל (אולם עדיין לא נקבעה סופית שיטת הרצח של היהודים).

השלבים בביצוע הפתרון הסופי

הרצח השיטתי של יהודי אירופה נעשה בשיטות שונות. כל שיטה נוספה בשלב שונה על-מנת לפתח ולייעל את שיטת ההשמדה. שיטות ישנות לא נזנחו ושמשו את הנאצים לצד השיטות החדשות. את הרעיון שמאחורי המונח "שלב" בפתרון הסופי, יש להבין בעיקר כשלבים בדרך למימוש הפתרון הטוטלי והמלא של הטיפול בכל יהודי אירופה. השלבים הושפעו ממצב המלחמה ומהמטרות של הנאצים כלפי היהודים.

השלב הראשון: בורות ירי – רצח סמוך למקום מגוריהם של היהודים שחיו בשטחים שנכבשו במסגרת מבצע ברברוסה.

עם ראשיתו של מבצע ברברוסה, החלו הגרמנים להשמיד את היהודים שחיו בשטחים הכבושים באמצעות ירי לבורות. המבצעים העיקריים של ההשמדה היו חיילי האינזגרוּפּן יחד עם משתפי פעולה ליטאים, אוקראינים ובילרוסים, אך גם חיילים גרמניים. שניים מבורות ההריגה העיקריים היו בפונאר שבליטא, ליד וילנה שם נרצחו כ- 35,000 יהודים מהעיר ווילנה ומעל 70,000 יהודים בכלל.

מקום נוסף היה באבי יאר שבאוקראינה, שם נרצחו 34,000 מיהודי קייב ביומיים בלבד בספטמבר 1941 ועד סוף המלחמה נרצחו במקום כ-80,000 יהודים ועוד 20,000 צוענים ושבויי מלחמה רוסים.

השלב השני: הקמת מחנה ההשמדה חלמנו – מחנה שהוקם בפולין ואליו נשלחו יהודים מרחוק.

בשלב השני הוקם מחנה ההשמדה חלמנו, בו הומתו היהודים באמצעות משאיות גז. היהודים שהגיעו למחנה הופשטו מבגדיהם והוכנסו לתוך משאיות גז, אשר נסעו אל יערות שבסמוך למחנה. עם הגעתן של המשאיות אל היעד גופות היהודים נקברו בבורות שנחפרו שם. תחילת ההשמדה בגז נועדה בין היתר להקל על הקשיים עליהם דיווחו החיילים הגרמניים שירו ביהודים לתוך בורות.

השלב השלישי: וועידת ואנזה ומבצע ריינהרד – הקמת מחנות השמדה נוספים בפולין, בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה.

את השלב השלישי יש להבין על רקע וועידת ואנזה. על-אף שהוועידה לא תרמה לפיתוח שיטות חדשות של השמדה, משמעותה של הוועידה חשובה במסגרת הדיון על שלבי ביצוע הפתרון הסופי, מכיוון שבה הוחלט על השמדה טוטלית של כל יהודי אירופה, ובה נעשה תיאום ותכנון של המשך תהליך ההשמדה. לאחר מכן במסגרת מבצע ריינהרד (על שם קצין האס. דה. ריינהרד היידריך שחוסל ב-1942 על-ידי המחתרת הצ'כית), הוקמו שלושה מחנות השמדה נוספים בלז'ץ סוביבור וטרבלינקה, בהם פעלו תאי גז. במחנות פעלו כ-30 אנשי אס.אס יחד עם שיתוף פעולה מצד תושבים של הארצות הכבושות. במחנות אלה לא נערכה סלקציה, ומפעם לפעם נבחרה קבוצת יהודים שהפעילה את המחנה וטיפלה בגופות. היהודים שהגיעו למחנות אלה נרצחו מיד.

השלב הרביעי: הקמת מתקני השמדה המוניים - גם מתקנים אלה הוקמו בפולין: מיידנק ואושוויץ-בירקנאו.

בשלב הרביעי הוקמו שני מחנות להשמדה המונית "מפעלים למוות": מיידנק ואושוויץ בירקנאו. במיידנק נרצח עד לסוף המלחמה כ-80,000 יהודים. אושוויץ היה למעשה מגה-מחנה ובו לפחות 30 מחנות משנה, הגדול שבהם היה בירקנאו (אושוויץ II) עד סוף המלחמה נרצחו במחנות למעלה ממיליון יהודים. חלק מן האסירים במחנה נבחרו בסלקציה לביצוע עבודות שונות או למטרת ניסויים רפואיים שנעשו על-ידי רופאים מגרמניה.

השלב החמישי: צעדות המוות – חיסול יהודים בשלב הסופי של המלחמה.

ב-1944 היה הצבא הגרמני בנחיתות משמעותית, עקב נחיתת בעלות הברית במערב אירופה, והתקדמות הרוסים מן המזרח. באביב של אותה שנה החלו הגרמנים להוביל את אסירי מחנות ההשמדה משטחי פולין אל עבר שטחי גרמניה ואוסטריה. צעדות אלה קבלו את השם "**צעדות המוות**". האסירים צעדו אלפי קילומטרים, ורבים מתו כתוצאה ממזג אוויר קשה, רעב, מחלות, ורציחות שהתבצעו תוך כדי הצעידה. מספר האסירים שנרצחו במהלך הצעדות היה כ-150,000.

המטרה העיקרית של צעדות המוות היתה חיסול מחנות ההשמדה, על-מנת לשמור בסוד את "הפתרון הסופי". מטרת נוספות היו:

- (1) דרך נוספת לרצוח יהודים, לאחר שלא ניתן היה להשתמש יותר במחנות.
- (2) ריכוז יהודים במחנות בגרמניה והמשך ניצול כוח עבודתם.
- (3) שימוש אפשרי בשורדים כגורם מיקוח, אם יתפתח משא ומתן עם המערב על תנאי כניעה.
- (4) לא להשאיר עדויות.

דרכי הלחימה של היהודים בתקופת ביצוע הפיתרון הסופי

את הלחימה היהודית במהלך השואה ניתן לחלק לארבע קבוצות: מרידות בגטאות, מרידות במחנות ההשמדה, לחימה במסגרת הפרטיזנים ולחימה במסגרת צבאות בעלות הברית.

המרידות בגטאות

המרידות בגטאות השונים התחילו לאחר שהתברר ליהודי הגטו שהם מועמדים להשמדה ודאית. הדבר קרה כבר ב-1942. הראשונים שחשו בכך היו הצעירים, רובם אנשי תנועות הנוער השונות, שהמידע על הרציחות הגיע אליהם לפני כולם. הם היו חדורי אידיאולוגיה ורצו להטביע את חותמם על ההיסטוריה. הם היו אקטיביסטיים וסרבו להשלים עם מצבם הקשה בגטאות. הם היו הראשונים שהכירו בעובדה שמתקיים רצח עם מתוכנן ושאינן טעם לחכות לעזרה מבחוץ. עדיף להילחם ולמות – אין מה להפסיד. עד תחילת "הפתרון הסופי" (1941) לא התעמתו אנשי תנועות הנוער עם היודנראט, אבל לאחר שהבינו שכל יהודי הגטו היו מיועדים להשמדה, החלו להתארגן במטרה למרוד ולמות "בכבוד".

❖ מי היו המורדים ?

ברוב המקרים היו אלה בני תנועות הנוער – השומר הצעיר, בני עקיבא, בית"ר – וצעירים אחרים שהצטרפו אליהם במהלך ההכנות למרד, חלקם חברים בתנועות פוליטיות (קומוניסטים). הם היו בגילאי 17-25. במקרים מעטים מאוד הצטרפו אל הצעירים גם תושבים אחרים מהגטו. בגטו ורשה, למשל, תמכו במרד כל תושבי הגטו שעדיין לא הושמדו. בכל מקרה, ראשי תנועות הנוער הם אלה שארגנו את המרידות, דאגו לנשק ולאספקה, ופיקדו על פעולות הלחימה.

❖ מה היו מטרות המרד ?

מוות בכבוד : מכיוון שהסיכוי להינצל היה אפסי, הרי שהמטרה המרכזית של המרידות בגטאות הייתה מות בכבוד, תוך כדי מאבק, ולא ללכת אל המוות בכניעה מוחלטת, כפי שניסח זאת אבא קובנר מגטו וילנה: "אל נלך כצאן לטבח". היו מורדים שראו במוות בזמן המרד כמוות של "בני חורין" (חופשיים).
נקמה : כמובן שהיה לה חלק גדול ומרכזי. הניסיון להרוג כמה שיותר חיילים גרמנים במהלך המרד ביטא את השאיפה לנקום בנאצים על רציחתם של מיליוני היהודים במזרח אירופה.
אות ומופת לדורות הבאים : מדובר בעיקר בחברי תנועות הנוער הציוניות (כלומר אלה ששאפו להקים מדינה יהודית בארץ ישראל). צעירים אלה רצו שמוותם בקרב יהיה סימן לדורות הבאים, שילמדו מהם כיצד להיאבק ללא פחד ובכך יזכו להקים בארץ ישראל מדינה לעם היהודי.
מחאה : המרד היה בעצם סוג של מחאה כלפי החברה היהודית בעולם, וכלפי החברה האנושית כולה. המאבק בגרמנים נתן למורדים תחושה שהם שייכים לעולם שמחוץ לגטו.
דבקות באמת הפנימית : רוב הלוחמים היו צעירים חדורי אידיאולוגיה שהתחנכו בתנועות הנוער. הם האמינו שעליהם להישאר נאמנים לרעיונות שהנחו אותם עד כה, גם במחיר של מוות.

❖ קשיי ההתארגנות

הקושי המרכזי נבע מכך שהיה צורך להתארגן בתנאי מחתרת (בסתר) בגטו, כאשר רוב האוכלוסייה בגטו אינה משתפת פעולה, ולפעמים אפילו מתנגדת למרידה. הגטו היה לרוב קטן וצפוף ונתון לפיקוח חמור של הנאצים או של המשטרה היהודית. במקרים רבים התנגדו חברי היודנראט למרד ולפעמים גם הקשו על ההתארגנות.

בידי המורדים היה מעט מאוד נשק והיכולת להשיג נשק הייתה מוגבלת (הברחות). המחתרות הלא-יהודיות לא תמכו במורדים היהודים ולא שתפו עמם פעולה (למשל המחתרת הפולנית). למורדים היהודים לא היה עורף תומך. הם היו חייבים להיעזר ביהודים מחוץ לגטו, והדבר סיכן את חייהם. כמו כן, לצעירים לא היה כסף או רכוש על מנת לרכוש עמם נשק. קושי נוסף בהתארגנות נבע מכך שלמנהיגי המרד לא היה ניסיון צבאי. מעטים מהם עברו בחייהם אימונים צבאיים ובגטו היה כמעט בלתי אפשרי לערוך אימונים כאלה. ההתארגנות נעשתה בצורה מאוד חובבנית. היה אי שוויון מוחלט בין שני הצדדים הלוחמים (הגרמנים מול היהודים).

❖ **לבטים ודילמות של המורדים**

הדילמה המרכזית של המורדים הייתה האם כדאי בכלל לקיים את המרד וזאת מתוך רגש של אחריות לחיי התושבים בגטו. קיום המרד יביא כמעט בוודאות לחיסולם של יהודי הגטו בעוד שהמתנה "בשקט" ושיתוף פעולה עם הנאצים עשויים להציל חלק מהיהודים. ככל שהתקדם הזמן הלכה דילמה זו והחריפה: מצד אחד התקדמה ההשמדה, אבל מצד שני היה סיכוי גבוה יותר שגרמניה תובס ויהודי הגטו ישתחררו. פתיחה במרד עלולה הייתה לזרז את חיסול הגטו. לחלק מהמורדים היו בני משפחה בגטו. דילמה קשה נוספת הייתה בחירת העיתוי לתחילת המרד (כלומר, מתי בדיוק להתחיל את המרד?). מכיוון שהמרד יביא לחיסול הגטו, צריך להתחיל אותו רק כאשר יהודי הגטו יהיו בטוחים שהנאצים נכנסים אליו כדי לחסלו סופית (כלומר ב"אקציה" הסופית). אלא שהגירוש בגטאות הגדולים נעשו בשלבים ובהפסקות ולא היה ברור מתי יתבצע הגירוש הסופי. פתיחה במרד מוקדם מדי עלולה הייתה לגרור מוות מיותר של עשרות אלפים.

בנוסף לשתי הדילמות המרכזיות הנ"ל היו דילמות נוספות: תוצאת המרד תהיה מוות ודאי של הלוחמים הצעירים, בזמן שיש להם אפשרות לברוח ליערות ולהציל את חייהם. אם ירצו להילחם, יוכלו להצטרף לפרטיזנים. כמו כן, האם צריך להילחם בתוך הגטו הצפוף או מחוצה לו? לחימה בתוך הגטו תסכן באופן ישיר את תושביו (זקנים, חולים, נשים וילדים). הלחימה מחוץ לגטו יכולה להימשך זמן רב יותר – למשל ביערות או במרכז העיר.

❖ **ייחודו של המרד בגטו ורשה לעומת מרידות בגטאות אחרים**

המרד בגטו ורשה היה שונה משאר המרידות בגטאות. השוני המרכזי היה בכך שנוצרה ברית לא-כתובה בין הלוחמים לבין שאר תושבי הגטו. הנהגת המרד החליפה בעצם את היוזמאט בהנהגתו של הגטו. המרד פרץ לאחר שבגטו נשארו רק 55,000 יהודים מתוך 350,000 שהיו שם לפני תחילת ה"אקציות" (המשלוחים לטרבלינקה). מספר הלוחמים היה כ-700, אבל כל תושבי הגטו שיתפו עמם פעולה: הם הסתתרו בבונקרים ולא פעלו על פי הוראות הנאצים. הייתה זו בעצם **מרידה עממית ועירונית**, הראשונה מסוגה באירופה הכבושה. למרד הייתה השפעה גדולה על ארגוני מחתרת אחרים, בעיקר המחתרת הפולנית שמרדה בנאצים כשנה אחר כך – בהשראת מרד גטו וארשה. המרד זכה לפרסום בעיתונות העולמית.

מבחינת הנאצים, לקח להם זמן ממושך להכניע את המורדים ולחסל את הגטו. הקרבות ברחובות נמשכו כמעט חודש (!) והנאצים נזקקו לכוחות מתוגברים כדי להכריע את הלוחמים היהודים. עמידתם של היהודים התאפשרה בזכות הכנה ממושכת וקפדנית והקמת בונקרים תת-קרקעיים מלאים בציוד ובמזון.

גורם נוסף לייחודו של המרד בגטו ורשה הייתה העובדה שלא הייתה אפשרות לברוח מהגטו אל היערות (בגלל מיקומו). כך או כך, ממילא לא הכינו לעצמם המורדים שום דרך מילוט. לא היו אופציות אחרות – רק להילחם עד מוות !

✪ מפקד המרד בגטו ורשה – מרדכי אנילביץ' – נפל בקרב כאשר פוצצו הגרמנים את הבונקר של המפקדה הראשית, ברחוב מילה. הוא היה בן 23 בלבד. מעטים מהמורדים הצליחו לברוח וחלקם אפילו שרד את השואה והגיע לארץ ישראל (צביה לובטקין, אנטק צוקרמן). מרד גטו ורשה סימל את תעוזתם וגבורתם של היהודים בשואה. הצלחתם החלקית היוותה אות ומופת הן לבני דורם, והן לבני הדורות הבאים.

✪ מלבד ארגון אי"ל בהנהגת אנילביץ' פעל בגטו וארשה ארגון יהודי נוסף – אצ"י – שהיה מזוהה עם התנועה הרוויזיוניסטית. אנשי אצ"י היו לוחמים מאומנים ומנוסים יותר מאנשי אי"ל והיה להם נשק רב יותר ויעיל יותר. שני הארגונים היהודיים לא שתפו פעולה ביניהם במאבק נגד הנאצים !

לוחמים יהודים בצבאות בעלות הברית

מיליון וחצי יהודים הצטרפו לצבאות בעלות הברית בזמן מלחמת העולם השנייה – בראשם ארה"ב, ברה"מ ובריטניה (וכן צבאות פולין, קנדה וצרפת). חצי מיליון יהודים שרתו בצבא האדום (ברה"מ) ומספר דומה שרתו בצבא האמריקאי. בצבא הבריטי שרתו כ-60 אלף יהודים.

קרוב ל-200 אלף לוחמים יהודים נהרגו בקרבות נגד גרמניה ויפן ועשרות אלפים נפלו בשבי. כמו כן זכו עשרות אלפי לוחמים יהודים לאותו גבורה ועיטורי הצטיינות בארצותיהם השונות. יהודים שרתו בכל התפקידים: לוחמים קרביים, קשרים, בעלי מקצוע, מפקדים ומנהלים, בחילות הים, האוויר והיבשה. הם נלחמו בעוז ובגבורה בכל החזיתות, באירופה ובאוקיינוס השקט. בחלק מהארצות היה אחוז היהודים בצבא גבוה בהרבה מחלקם באוכלוסייה.

בנוגע לצבא הבריטי: כבר בתחילת המלחמה פנו הסוכנות היהודית ומנהיגי היישוב לבריטים בבקשה להקים כוח צבאי יהודי שיילחם לצד בעלות הברית נגד הנאצים. הבקשה נבעה בהתחלה מרצונם של אנשי היישוב לעזור לאחייהם באירופה על ידי מאבק ברוצחיהם, ואחר כך גם מתוך רגשות נקמה שהתפתחו כאשר נודע על ההשמדה השיטתית. בהתחלה נטו הבריטים שלא להסכים מחשש שהדבר יפגע ביחסיהם עם הערבים. בהמשך גייסו הבריטים יהודים וערבים לשורות הצבא, אבל בעיקר לתפקידים לא קרביים. לקראת סוף המלחמה הוקמו יחידות יהודיות במסגרת הצבא הבריטי: הצנחנים והבריגדה היהודית.

המניעים להצטרפות יהודים לצבאות בעלות הברית:

1. רצון לסייע לכוחות הברית שנלחמו נגד הנאצים במטרה להביס את הנאצים, לשחרר את אירופה ובכך להביא לסיומה של השמדת העם היהודי. חלק מהיהודים גויסו בגיוס חובה ואחרים התגייסו בהתנדבות לצבאות ארצם כיוון שלא יכלו לעמוד מנגד בזמן שאחייהם נרצחים. הייתה זו דרך טובה עבורם ליצור קשר עם אחיהם בגטאות ובארצות הכבושות, לסייע להם ולעודד אותם. ככל שגברו הידיעות על ההשמדה – עלה מספר היהודים המתגייסים.
2. שאיפה לנקום בנאצים על מעשיהם. יהודים שלחמו בחזית – בצבא זה או אחר – פגשו בחיילים גרמנים בשדה הקרב וניתנה להם הזדמנות לנקום באופן ממשי בגרמנים שרצחו את אחיהם. זו הסיבה שהבריטים חששו מגיוס יהודים מארץ ישראל לצבאם, והשתדלו למנוע מחיילי הבריגדה היהודית להגיע למרכז אירופה.

הדילמות של חברי היודנראט בזמן ביצוע "הפיתרון הסופי"

כאשר החלו ה"אקציות" נאלצו חברי היודנראט להתמודד עם דילמות קשות. הדילמות המרכזיות היו:

? האם לפתח גטו יצרני ? הייתה זו דילמה מרכזית מבחינת היודנראטים שהנהיגו את הגטו וניהלו את החיים בו. מצד אחד, גטו יצרני יאריך ימים מכיוון שהוא ישרת את האינטרסים של הנאצים. כך יהיה ליהודים העובדים סיכוי לשרוד עד שתסתיים המלחמה. מהצד השני, גטו יצרני משרת את מכונת המלחמה הנאצית ומקשה בעקיפין על בעלות הברית לנצח במלחמה. מעבר לכך העבודה הקשה מתישה את היהודים הרעבים, החולים והחלשים.

? כיצד להתייחס למחתרות בגטו : חברי המחתרות היו צעירים שהתנגדו לנאצים ובכך סיכנו את חייהם של כל תושבי הגטו. הנאצים הגיבו לפעולות המחתרות בעונשים קולקטיביים קשים. חברי היודנראט לא ידעו כיצד עליהם לנהוג ביחס למחתרות – לתמוך במורדים, להתעלם מהם או אולי אפילו להסגירם לנאצים.

? האם לומר את האמת לתושבי הגטו ? חברי היודנראט ידעו שהמשלוחים הם אל המוות אך האם כדאי לספר זאת לתושבי הגטו הרבים ? איזו תועלת תהיה לזה ? אנשי הגטו עלולים להתנגד ואז העונש יהיה כבד, ולא יהיה לאף אחד סיכוי להינצל.

? את מי לשלוח אל הרכבות : רוב חברי היודנראט ידעו שהרכבות מסיעות את היהודים אל מחנות ההשמדה. היה עליהם לבחור את מי לשלוח אל המוות ! את הילדים והזקנים חסרי התועלת ? את החולים ? לשלוח משפחות או יחידים ? מה אמורה להיות המדיניות שעל פיה יפעלו – כמה ימותו או כמה ניתן להציל ? הייתה זו הדילמה הקשה ביותר שלהם.

דוגמא מגטו אחד : ראש היודנראט בגטו וילנה, יעקב גנס.

דמות שנויה במחלוקת. היה נשוי לאישה ליטאית. שיתף פעולה עם הנאצים ועשה כל מה שביקשו ממנו. הוא האמין שכך יוכל להציל כמה שיותר יהודים. לטענתו, כל זמן שיהודי הגטו יעבדו וייצרו לטובת מכונת המלחמה הגרמנית – רבים מהם יישארו בחיים. העדיף שהיודנראט והמשטרה היהודית יבצעו את "העבודה השחורה" של איסוף היהודים לגירושם (במקום הנאצים). בחר לשלוח להשמדה את הזקנים והחולים. לגנס היו לא מעט מתנגדים בתוך הגטו, בעיקר במחתרת היהודית. הם ראו בו בוגד שכרת ברית עם השטן (הנאצים) ואפילו האשימו אותו בכך שחיפש הטבות לעצמו ולמקורביו. הדברים לא היו מבוססים שכן בשנת 1944, כאשר חוסל גטו וילנה, הוצא גם גנס להורג ביחד עם כל השאר וזאת למרות שיכול היה להינצל !

דרכי ההתמודדות של חברי היודנראט עם הקשיים והדילמות שניצבו בפניהם :

היו חברי יודנראט שניצלו את קשריהם עם המפקדים הנאצים בשטח והצליחו לדחות את ביצוע האקציות. הם גם פעלו במטרה לצמצם את מספר היהודים שנשלחו בכל אקציה. במקרים מסויימים הם העדיפו להזהיר את יהודי הגטו מפני מה שמחכה להם ובכך לאפשר להם לבחור את גורלם בעצמם ; במקרים אחרים בחרו חברי היודנראט שלא לשתף את אנשי הגטו בידענות השונות וזאת כדי למנוע פאניקה ואי-סדר. היו חברי יודנראט שלא השלימו עם חלקם בתהליך ההשמדה ולכן ויתרו על תפקידם והתפטרו – חלקם נרצחו בידי הנאצים ; היו כאלה שהתאבדו – למשל אדם צ'רניאקוב, ראש היודנראט בגטו וארשה. היו ראשי יודנראט, כמו יעקב גנס מווילנה וחיים רומקובסקי מלודג' – שבחרו לשתף פעולה באופן מלא עם הנאצים, ופעלו בנחישות במטרה לקיים גטו יצרני. אחרים בחרו לשתף פעולה עם המחתרות בגטו. היו אפילו כאלה אשר דרשו מאנשי המחתרת בגטו שיסגירו את עצמם לנאצים.

1. עמים ממוצא ארי (הולנדים, דנים, נורבגים וכד') יהיו שותפים שווי זכויות באימפריה הגרמנית העתידית, בהיותם "יוצרי תרבות".
2. עמים הסלביים במזרח אירופה, (פולנים ורוסים למשל), נועדו לשרת את הגזע הארי, בהיותם "נשאי תרבות". מתוך מים אלה, הועברו בזמן המלחמה כשבעה מיליון עובדי כפייה כדי לשרת את הכלכלה של הרייך הגרמני. הם הועסקו בתנאים קשים בתעשייה, במכרות, בכבישים ובשדות.
3. לגזעים הנחותים ביותר, יהודים וצועניים, אין מקום בסדר החדש. הם מייצגים את כוחות ההרס ויש להשמידם.

הצעדים שנקטו הנאצים בתקופת מלחמת העולם השנייה כדי לקדם את הגשמת רעיון "הסדר

"החדש"

מרגע הפלישה לפולין החלו הגרמנים ליישם את רעיון "הסדר העולמי החדש" הגשמת נעשתה באופנים שונים:

1. **עבודות כפייה** - במהלך המלחמה הועברו מפולין ומיתר הארצות הכבושות, כשבעה מיליון עובדי כפייה כדי לשרת את הכלכלה של הרייך הגרמני. הם הועסקו בתנאים קשים ביותר בתעשייה, במכרות, בכבישים ובשדות. מיליוני סלבים, שבויי מלחמה, יהודים ואחרים נתפסו והוסעו בתנאים קשים לגרמניה. מרביתם הועסקו בתעשייה הגרמנית כמו מפעלי קרופ וסימנס הגדולים, אחרים בנו ביצורים. (כיום מפעלים אלו משלמים פיצויים לניצולים או למשפחותיהם).
2. **העברות אוכלוסין בכפייה** - אוכלוסיות שונות הועברו בכפייה ממקום מגוריהם, על מנת לאפשר יישוב גרמנים במקומם. עם חלוקת פולין, יישבו הנאצים אוכלוסייה ארית במקום האוכלוסייה הפולנית.
3. **"המתות חסד"** - כדי "לטהר" את הגזע הארי, אישר היטלר בספטמבר 1939, את מבצע "המתת החסד" בגרמניה של חולי רוח, נכים, מפגרים וחולים במחלות סופניות ותורשתיות. עשרות אלפי גרמנים "ארים" נרצחו במבצע זה. המבצע הופסק לבסוף בלחץ הכנסייה הקתולית, בשל לחץ דעת קהל בתוך גרמניה. מצד שני התחיל מבצע ה"לבנסבורן" לעידוד הילודה, לעיתים בכפייה ותוך שימוש בגרמניות ואחרות (סקנדינביות, הולנדיות).
4. **ניצול כלכלי** – מזון, מוצרי תעשייה וחומרי גלם הועברו מהארצות הכבושות לגרמניה. הנאצים שדדו סחורות, שטרי כסף, זהב, אוצרות אומנות ועוד.
5. **"הפתרון הסופי"** – על מנת להיפתר מגזע היהודים "ההרסני והנחות", יושמה באופן שיטתי התוכנית להשמדת יהודי אירופה. גטאות פונו ואוכלוסיותיהן הועברו למחנות השמדה (החל מקיץ 1942), שם נרצחו. גם העמים הסלאביים סבלו מרצח המוני של המשכילים כדי להשאירם כעם עבדים. שימו לב: אין להשתמש בסעיף זה, על הפתרון הסופי, בפרק הראשון של המבחן.
6. **צוענים** – גם העם הצועני נרדף על ידי הנאצים. הצוענים גורשו, הושמו במחנות ריכוז וחלק ניכר מהם הושמד על ידי הנאצים. קיימת מחלוקת בקרב החוקרים לגבי מספר הצוענים שנרצחו (הדבר נובע ממחסור בתיעוד). עם זאת, קיים הבדל חשוב בין מדיניות הנאצים כלפי היהודים

וכלפי הצוענים. כלפי הצוענים לא תוכנן "פתרון סופי" ולא היה ניסיון להשמדה טוטלית.
למעשה, המדיניות הנאצית כלפי הצוענים אופיינה בחוסר אחדות ועקביות.

שוואת יהודי צפון אפריקה:

סיפור קורותיה של צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה ובתוכו גורל יהודי אזור זה בתקופת השואה מתחיל מיד עם פרוץ המלחמה בשנת 1939. בעקבות פלישת צבא גרמניה לפולין הכריזו צרפת ובריטניה ב-3 בספטמבר 1939 על מלחמה עם גרמניה משום שהיא לא נענתה לדרישתן להוציא את כוחותיה מפולין.

הכרזה זו עוררה גל של פטריוטיות צרפתית בקרב יהודי המושבות הצרפתיות בצפון אפריקה (אלג'יריה, מרוקו ותוניסיה), אולם למעשה לא עשו צרפת או מדינות אחרות פעולות צבאיות כלשהן, ותקופה זו זכתה לכינוי "מלחמת הדמה". בה בעת יהודי לוב, אשר היו תחת שלטון איטלקי מאז 1911, לא הושפעו מפרוץ המלחמה ואף לא מהחקיקה האנטי-יהודית שנחקקה באיטליה בסוף שנת 1938.

השינוי הגדול במצבם של יהודי צפון אפריקה החל במאי 1940 לאחר כיבוש צרפת. ב-10 במאי תקפו הגרמנים בכוחות גדולים את מערב אירופה, וצבא גרמניה הצליח להבקיע במהירות את קווי ההגנה הצרפתיים. הצרפתים, שאיבדו חלק גדול מצבאם, נסוגו מול העליונות הגרמנית באוויר וביבשה, וב-14 ביוני נכבשה פריז. אנרי פליפ פטן, מצביא צרפתי וגיבור מלחמת העולם הראשונה, הועמד בראש ממשלה חדשה שהוקמה ופתח מיד במשא ומתן על כניעת צרפת. ב-22 ביוני 1940 חתמה צרפת הסכם שביתת נשק עם גרמניה הנאצית, והמדינה חולקה לשני אזורים: בחלק הצפוני שלטו הגרמנים, והחלק הדרומי נמסר לממשלת פטן. ממשלת פטן קבעה את בירתה בווישי.

מושבות צרפת בצפון אפריקה, ובהן מרוקו, תוניסיה ואלג'יריה, נשארו בתחומה של "צרפת הלא כבושה" של וישי, וצבא צרפת, למעט הגנרל שרל דה-גול ונאמניו שהקימו באנגליה את כוחות צרפת החופשית, הוכפף לפטן. באזורים אלו, ממש כמו בצרפת, זכה פטן בתמיכה עצומה של האוכלוסייה האירופית, ומרבית הפקידים במוסדות השלטון מילאו את הוראותיו במלואן, בהן גם את הוראותיו שנגעו למעמד היהודים.

בעבור ממשל וישי, אלג'יריה, מרוקו ותוניסיה היוו רצף אחד שבו התגוררה אוכלוסייה יהודית גדולה בצד רוב מוסלמי שנאמנותו לצרפת מוגבלת ומיעוט אירופי אנטישמי. לכן לא רק שהפעילות האנטי-יהודית ביטאה את תפיסת העולם של משטר וישי, היא אף שימשה כלי להשבעת רצון האוכלוסייה האירופית ולהשגת אהדת האוכלוסייה המוסלמית. היהודים לעומת זאת סברו כי חוקי הגזע שנכפו עליהם הונהגו בלחץ הגרמנים, ועל כן על אף הפגיעה במעמדם וברכושם הם לא התכחשו לנאמנותם לצרפת.

כבר בראשית מאי 1940 גברה ההסתה נגד היהודים בצפון אפריקה והיהודים הואשמו בין השאר בהתעשרות מן המלחמה "שגרמו אחיהם בני עמם באירופה". מדי פעם אף התקיפו מוסלמים וצרפתים ריכוזי יישוב יהודיים, ובהם נפגעו בתי עסק ועוברי אורח יהודיים.

הרוחות נרגעו במידה מסוימת רק לאחר שבמסגרת "הסדר החדש" של וישי הוצאה סדרת חוקים שהבדילה את היהודים משאר תושבי צרפת ובכללם גם את יהודי המושבות הצרפתיות בצפון אפריקה. ב-7 באוקטובר 1940 הוצא צו אשר ביטל את פקודת כרמיה ובכך שלל מהיהודים, למעט כמה חריגים כגון בעלי עיטורים צבאיים, את אזרחותם הצרפתית. כמה ימים לאחר מכן פורסם "תקנון היהודים בצרפת" אשר הגדיר יהודי כל מי ששלושה מסביו היו יהודים או מי שרק שניים מהם היו יהודים אך היה נשוי לבן זוג יהודי. צו זה אסר על היהודים לעבוד במנהל הציבורי, בהוראה, בבתי משפט, בצבא, באמצעי התקשורת ועוד. באלג'יריה מומש התקנון במלואו, ואילו במרוקו ובתוניסיה

הוא הוחל במידה מתונה בשל נסיבות מקומיות: במרוקו הוא מומש בפועל רק למי שדתו יהודית; כך היה גם בתוניסיה שבה הפעיל המושל הכללי את חוקי הגזע רק לאחר חודשים ארוכים.

בסוף שנת 1940 פתחו הבריטים במתקפה נגד הכוחות האיטלקיים בצפון אפריקה כדי להסיר את איום הכיבוש ממצרים ומתעלת סואץ. גרמנים פחדו כי הכוחות האיטלקיים בלוב לא יוכלו למתקפה הבריטית ושלחו אליה בפברואר 1941 כוחות גדולים אשר הדפו את הבריטים לגבול מצרים. עקב כך חלה הרעה במצב של יהודי לוב: ההסתה כנגד יהודים גברה, והיהודים הואשמו בשיתוף פעולה עם הבריטים.

בשנים 1941-1942 פורסמו בצפון אפריקה צווים אנטי-יהודיים נוספים והם מומשו במהירות. כך למשל הוקם באלג'יריה משרד להפקעת נכסים יהודים (אריזציה), הוגבל אחוז היהודים במקצועות חופשיים ובמוסדות להשכלה גבוהה (נומרוס קלאוזוס), ותלמידים יהודים הורחקו ממוסדות החינוך היסודיים והתיכוניים. עומק הפגיעה של יהודי צפון אפריקה השתנה ממקום למקום. אם באלג'יריה הושפעו לדוגמה מרבית שכבות האוכלוסייה היהודית מהחוקים המפלים, הרי במרוקו הצטמצמה הפגיעה ליהודים העירוניים אשר היו להם קשרים רבים לתרבות הצרפתית. בלוב הוצאו מרבית הצווים האנטי-יהודיים במחצית השנייה של שנת 1942, ובהם גם חובת עבודת כפייה לבני שמונה עשרה עד ארבעים וחמש.

בלוב ובתוניסיה הוקמו מחנות מעצר וכפייה ואליהם נשלחו יהודים בלבד, לעתים על משפחותיהם, כמו שקרה למשל בג'אדו שבלוב. כמו כן במהלך המלחמה הגיעו לצפון אפריקה אלפי פליטים יהודים אשר נתפסו על ידי השלטונות המקומיים בחשד שעסקו בפעילות עוינת ונשלחו על פי רוב למחנות הסגר באלג'יריה ובמרוקו. מחנות אלו היו מיועדים לנתיני אויב למי שנחשד שהם מתנגדי משטר, והוכנסו אליהם יהודים ולא יהודים כאחד.

היהודים הועבדו במשך שעות רבות ובמזג אוויר קשה, וכל הפרת סדר גררה עונשים. את המחנות ניהלו קצינים צרפתיים של לגיון הזרים (באלג'יריה ובמרוקו), איטלקיים (בלוב) ואיטלקים וגרמנים (בתוניסיה), ומצבם של האסירים היהודים נגזר על פי רוב מהתנהגות השומרים. כך למשל לעתים קרובות לא היה יחס השומרים האיטלקים לעצורי מחנות ההסגר חמור כמו יחסם של הגרמנים ושל הצרפתים אשר לא הסתירו את שנאתם ליהודים. אף על פי כן ועל אף ההבדלים האלה בין המחנות, הביאו תנאי החיים הקשים - המחסור במים, התזונה הלקויה והמחלות הרבות - לידי מותם של רבים.

בראשית 1942 פתחו הגרמנים במתקפה חדשה בצפון אפריקה, ובתוך חודשים ספורים הגיעו כוחותיהם עד למאות קילומטרים ספורים מארץ ישראל. אך בזכות הכוחות הבריטיים והחשיבות המשנית שייחסו הגרמנים לחזית הים התיכון, הובס צבא גרמניה בנובמבר 1942 בקרב אל-עלמין. בד בבד עם עצירת תנועת הגרמנים מזרחה, נחתו כוחות אמריקניים וכוחות של צרפת החופשית בצפון אפריקה וכבשו את מרוקו ואת אלג'יריה (מבצע לפיד).

בתגובה נכנסו כוחות גרמניים ואיטלקיים לתוניסיה, ויהודיה היו ליהודים היחידים בצפון אפריקה שהתנסו בכיבוש גרמני ישיר. בתוך שבועיים החל האס-אס לנקוט צעדים חריפים נגד האוכלוסייה היהודית. כך למשל גויסו אלפי יהודים לעבודת כפייה באיום שבית הכנסת המרכזי ייהרס ובני ערובה יהודיים יוצאו להורג. היהודים חויבו לשאת טלאי צהוב, היהודים נדרשו לשלם סכומי עתק לשלטונות הנאצים, 20 פעילים פוליטיים נשלחו למחנה השמדה.

רק במאי 1943 הצליחו בעלות הברית לכבוש את תוניסיה, ובכך תם הכיבוש הגרמני הממשי בצפון אפריקה, אך השפעותיו המשיכו להתקיים. עוד בסוף שנת 1942 התירו בעלות הברית לאנשי משטר וישי לשעבר לנהל את

המדינות ששחררו, והם הותירו את החוקים האנטי-יהודיים על כנם. לאמיתו של דבר, לא רק שמשטר וישי נשאר על כנו, אלא שבמקומות רבים הפגיעה ביהודים אף גברה לאחר שהם הואשמו בשיתוף פעולה עם האמריקנים ועם הבריטים.

רק במרס 1943 בוטלו חוקי הגזע, בעקבות לחץ ארצות הברית, אך ביטול פקודת כרמיה נשאר על כנו במשך חצי שנה נוספת. יתר על כן, יהודים רבים נותרו במחנות המעצר עד קיץ 1944. בסופו של דבר העלו מעשים אלו שאלות קשות בדבר מקומם של היהודים בחברה הצרפתית ובאומות המוסלמיות ואף חיזקו את המגמות הציוניות בקרב יהודי צפון אפריקה. בה בעת הביאה השתלטותן של בעלות הברית על צפון אפריקה לידי פגיעה ניכרת בכוחות צבא גרמניה ואף אפשרה את פלישת הכוחות הבריטיים והאמריקניים לסיציליה ביולי 1943. בספטמבר 1943 נחתו כוחות בעלות הברית באיטליה, ובכך נפתחה חזית דרומית - אם כי מצומצמת - באירופה.

יחס האוכלוסייה כלפי היהודים בארצות הכיבוש הנאצי

הגורמים שהשפיעו על יחס האוכלוסייה המקומית כלפי היהודים:

1. **דימוי החברה והמשטר** – במדינות לא דמוקרטיות, ללא מסורת של זכויות אדם, היו גילויי רבים יותר של אדישות ושיתוף פעולה עם הנאצים, ומידת הסיוע ליהודים היתה קטנה. **לדוגמה:** בקרואטיה, רומניה ופולין שבהן נמחו קהילות יהודיות שלמות. לעומת זאת במדינות דמוקרטיות, בעלות מסורת של שמירה על זכויות אדם ואזרח, כמו דנמרק ובלגיה, נצלו יהודים רבים בשל סיוע שהגיש העם והשלטון, מתוך מניעים הומניים ומחובת השלטון לדאוג לאזרחיו.

2. **עוצמת שלטון הכיבוש הנאצי** – במדינות כבושות בהן הנאצים אפשרו שלטון פנימי עצמאי בשל קרבה גזעית, לא נפגע מעמדם של היהודים והם היו נתונים להגנת העם והשלטון שראו בהם חלק מהעם. **לדוגמה:** דנמרק, שבה העם והשלטון התנגדו לגירוש יהודים והצליחו לדחות לזמן מה את שילוחם למחנות ההשמדה, ואף להציל יהודים רבים לאחר שהתקבלה החלטה סופית לגרשם. לעומת זאת, ככל שהמעורבות של הנאצים בשלטון היתה גבוהה יותר, כך היו יותר גילויי עזרה לגרמנים בגירוש היהודים. **לדוגמה:** סלובקיה, קרואטיה ושטחי ברה"מ הכבושה.

3. **קיום מחתרות אנטי נאציות** – באותן מדינות בהן היו מחתרות אנטי נאציות, היה סיוע רב יותר של האוכלוסייה ליהודים. חלק מהמחתרות ראות את הסיוע ליהודים כחלק מתפקידם. **לדוגמה:** בלגיה, שבה המחתרת פעלה להצלת יהודים ע"י מציאת מקומות מסתור, וחילוץ של מספר יהודים מתוך רכבת שעשתה דרכה למחנות ההשמדה, כך גם הסיוע של המחתרת להצלת עשרות אלפי יהודי דנמרק. בניגוד למחתרת

הבלגית והדנית, הסיוע מהמחתרת הפולנית הכללית היה מועט ביותר והיא הסתייגה מכוונות המרד של היהודים.

4. **שילוב היהודים במדינה ומיקומה של המדינה** – במדינות מערב אירופה בהן מספר היהודים לא היה רב, והיהודים חיו בערים הגדולות ומנהלים חיים מודרניים, חיי שילוב ושיתוף פעולה עם האוכלוסייה המקומית, הגישה האוכלוסייה יותר עזרה ופעלה להצלחתם. לכך יש להוסיף את מיקומה של המדינה על המפה. ככל שהיתה לה אפשרות להציל יהודים ע"י הוצאתם מהמדינה, כך גדל סיכויים של היהודים להינצל. **לדוגמה:** דנמרק הגובלת עם שוודיה, הצליחה בעזרת סירות להבריא 7,220 יהודים לשוודיה.

5. **היחס ליהודים לפני הכיבוש הנאצי** – חוקרים טוענים כי מדינות בהן האנטישמיות הייתה מורשת בקרב אזרחים רבים עוד לפני המלחמה, אנטישמיות שהלכה וגברה במהלך המלחמה בעקבות התעמולה הנאצית, היו מדינות בהן נטתה האוכלוסייה לשתף יותר פעולה עם הנאצים או לא להתערב במתרחש (ומעטים סייעו ליהודים). **לדוגמה:** פולין, בה סבלו היהודים מאנטישמיות לפני המלחמה ובמהלכה הושמדו כ-90% מהם, לעומת מדינות כמו דנמרק ובלגיה, בהן האנטישמיות היתה נמוכה מאד ויהודים רבים ניצלו בהן. עם זאת, ראוי לציין, כי חוקרים אחרים טוענים כי קשה לבצע הכללה בנושא ולהצביע על דפוס ברור – היו חברות שנחשבו לא אנטישמיות במיוחד טרם המלחמה, בהן נרצחו יהודים רבים (לדוגמא הולנד) ולהיפך.

שלוש קבוצות התייחסות ליהודים שפעלו במדינות הכבושות:

1. משתפי פעולה עם הנאצים:

המניעים:

א. **אנטישמיות** – במדינות בהן תופעת האנטישמיות היתה מורשת לפני המלחמה ובעקבות המלחמה, שבמהלכה התחזקה התעמולה האנטישמית הנאצית, היו יותר גילויי אדישות כלפי היהודים ויותר שיתוף פעולה עם הנאצים. **לדוגמה:** בפולין היתה מידה רבה של אנטישמיות, והאוכלוסייה שיתפה יותר פעולה עם הנאצים.

ב. **טובות הנאה וחמדנות לרכוש היהודי** – הנאצים דאגו בחלק מן המקרים, להיטיב עם מי שהסגיר יהודים. כך שיתפו אנשים פעולה עם הנאצים מתוך רצון לקבל חלק מן הרכוש היהודי שהוחרם: עסקים, בתים וכו'. הסגרת היהודים הייתה גם הזדמנות לגנוב את רכושם שהושאר מאחור.

ג. **זיהוי היהודים עם הקומוניזם** – היהודים נחשבו לבולשביקים ובמקומות רבים אליהן נכנסו הסובייטים כמו בפולין ובלטא האשימו המקומיים את היהודים בתמיכה בצבא הרוסי, הנתפס כצבא כוש ומדכא. כך למעשה הואשמו היהודים בבגידה. **כאשר כבשו הגרמנים את השטחים הללו מידי הרוסים "נקמו" התושבים המקומיים ביהודים על חלקם בכיבוש הרוסי.**

דרכי הפעולה של משתפי הפעולה עם הנאצים:

הרשויות והאיכרים דיווחו על אנשים חדשים שהגיעו לכפר, רשת של מלשינים פעלה נגד מגישי עזרה ליהודים. הסגרתם של יהודים לידי הנאצים וסיוע של המשטרה המקומית. בנוסף, השתתפו חלק מן האנשים גם ברצח של היהודים. בעיקר מוכרת יחידה של אוקראינים שלקחו חלק בניהול מחנות ההשמדה ובחיסול גטו ורשה.

2. **הרוב הדומם (העומדים מן הצד):** אלו היו מרבית אזרחי המדינות שהיו מעורבות במלחמה. רוב האזרחים נקראו "הרוב הדומם" מפני שהם לא עשו דבר במהלך המלחמה, על-מנת לעזור ליהודים.

המניעים של הרוב הדומם:

- א. **מצוקה בשל המלחמה** – תושבי המדינות הכבושות שחיו בתנאי מלחמה קשים, דאגו קודם כל לאספקת תנאי קיום לעצמם. הכיבוש הגרמני חייב אותם להתמודד עם מחסור במזון, מאסרים, ומוות של קרובים, כך שהיהודים לא היו בראש דאגתם.
- ב. **פחד מפני הגרמנים** – האוכלוסייה המקומית פחדה לסייע ליהודים מתוך דאגה לגורלם. כל מי שהגיש עזרה או רצה לסייע סיכן את חייו ואת חיי משפחתו או נידון לעונשים כבדים, כולל ענישה קולקטיבית (שריפת כפר שלם).
- ג. **אדישות למתרחש** – הסובבים גילו אדישות וחוסר רצון לעזור

הצלה-

חסידי אומות העולם

הגדרת המושג

חסידי אומות העולם הם יחידים, משפחות, או קבוצות שאינם יהודים, ואשר הצילו יהודים במהלך מלחמת העולם השנייה והשוואה. התואר מוענק מטעם רשות הזיכרון ב"יד ושם" ומעוגן בחוק הישראלי. התואר מוענק למי שהציל יהודים באופן פעיל, תוך כדי סיכון חייו או חיי משפחתו, ואשר פעל מתוך מניעים אנושיים ולא מתאוות בצע כסף. קבלת התואר מותנית בקיומה של עדות מהימנה (אמינה) מצדם של ניצולי שואה או עדים אחרים. לא כל שמותיהם של חסידי אומות העולם ידועים. חלקם נספו עם אלה שאותם ניסו להציל ולא נותר מי שיעיד עליהם. אחרים לא רצו להתפרסם אחרי המלחמה. התואר "חסידי אומות העולם" יכול להיות מוענק גם באופן קולקטיבי (למשל המחתרת הדנית). עד היום נרשמו ב"יד ושם" למעלה מ-25 אלף חסידי אומות העולם. רבע מהם פולנים.

המניעים להצלה (הסיבות)

רבים מבין חסידי אומות העולם היו אנשים פשוטים שמצפונם "הכריח" אותם לפעול אל מול העוול הנורא. הם לא יכלו לעמוד מנגד והצלת היהודים נעשתה מצדם מתוך מניעים של מוסר ואנושיות. במקרים אחרים הייתה למצילים היכרות מוקדמת עם היהודים שאותם הצילו – שכנות, עבודה משותפת, וכד'. הצלה זו נעשתה ממניעים אישיים. חלק מחסידי אומות העולם התנגדו עקרונית לגזענות ולרצח; מבחינתם הייתה הצלת היהודים סוג של מחאה פרטית נגד הנאצים. היו גם כאלה אשר הצילו יהודים מתוך אמונה דתית חזקה שראתה ברצח מכל סוג – דבר שהוא פשע מתועב. עם זאת, קשה לתאר באופן מדויק את "הפרופיל" של חסיד אומות העולם. מדובר באלפי סיפורי הצלה ובמצילים שבאו מכל שכבות החברה (איכרים, משכילים, עניים ועשירים).

דפוסי פעילות (דרכי הצלה)

הדרך הנפוצה ביותר הייתה הסתרת יהודים אבל היו גם דרכים נוספות כגון זיוף תעודות, הברחה, קליטת פליטים והצלת יהודים.

⊗ דוגמה א': הסתרת יהודים

הסתרת יהודים בזמן המלחמה נעשתה גם בידי יחידים וגם בידי מוסדות (מנזרים, בתי יתומים). כל ניסיון הסתרה העמיד את המציל ואת משפחתו בסכנה גדולה של הלשנה מצד השכנים. במזרח אירופה היה החשש מהלשנות גדול מאשר במערב אירופה וחשיפה הייתה עלולה לגרור עונש מוות. הסתרת היהודים במערב הייתה קלה יותר. המצילים דאגו למזונם ולבריאותם של המוסתרים וחיו בחדרה מתמדת. החבאת היהודים נעשתה לרוב בדירתו של המציל או בתחומי ביתו (אנה פרנק ומשפחתה הוסתרו בעליית גג). ילדים נקלטו במנזרים ובבתי יתומים, וחלקם אפילו "אומץ" על ידי משפחות נוצריות.

⊗ דוגמה ב': הצלת יהודים כמפעל חיים – אוסקר שינדלר

הצלת יהודים כמפעל חיים נעשתה תוך כדי התמסרות אישית והביאה להצלתם של יהודים רבים. אוסקר שינדלר היה גרמני חבר המפלגה הנאצית. במהלך המלחמה הוא העסיק מאות יהודים במפעלי ייצור שהקים. תחילה נעשה הדבר במטרה להרוויח כסף; אחר כך השתנתה המטרה. שינדלר הניח שכל זמן שהיה הפועלים "יעילים" למכונת המלחמה הנאצית – הם יישארו בחיים. מפעליו הפכו ל"מקלט" עבור הפועלים והוא הקפיד להעבירם ממקום למקום במטרה להצילם מהשילוחים למחנות ההשמדה. יחסו החם אל היהודים גרר אימים על חייו מצד הנאצים. גם השימוש בשוחד סיכן את חייו. בזכות שינדלר ניצלו ממוות למעלה מאלף יהודים !!! לאחר המלחמה ירד שינדלר מנכסיו, אשתו עזבה אותו והוא נתמך על ידי יהודים. הוא מת בגרמניה ועצמותיו הועלו לארץ ישראל ונקברו בירושלים.